

VYŠŠÍ ODBORNÁ ŠKOLA MISIJNÍ A TEOLOGICKÁ

Témata exodu, smlouvy a zaslíbené země v příběhu o Abrahamovi

Absolventská práce v oboru Misijní a teologická
činnost

Vedoucí absolventské práce:

Michael Buban, B.A.

Autor:

Ráchel Kalvachová

Kolín, duben 2017

Abstrakt:

Tato práce se zabývá hledáním témat exodu, smlouvy a zaslíbené země v příběhu o Abrahamovi (Gn 12-23). Cílem práce je potvrdit, že tento příběh obsahuje proleptické prvky, protože předjímá a samostatně rozvíjí základní témata příběhu celého Izraele.

Používala jsem k tomu zejména Bibli a potom díla významných biblistů, která jsou uvedena v bibliografii. Porovnávala jsem vybrané pasáže v Abrahamově příběhu, týkající se exodu, smlouvy a zaslíbené země, s dalšími pasážemi nacházejícími se v Pentateuchu, případně dalších knihách Starého zákona (Jozue).

V první části ukazuji pravděpodobný záměr autora znázorněný ve struktuře příběhu. Ve druhé části se již zabývám exodem a jeho proleptický charakter dokazuji na vybraných pasážích ze Starého zákona a opakování podobných hebrejských výrazů. Ve třetí části se zabývám smlouvou, konkrétně zejména tím, jak abrahamovská smlouva souvisí se sinajskou smlouvou. Poslední část mé práce se věnuje zaslíbené zemi – pasážím z Abrahamova příběhu, které se k ní vztahují. Má práce tedy opravdu potvrzuje, že se v tomto příběhu proleptické prvky nacházejí.

Klíčová slova: příběh o Abrahamovi, exodus, smlouva, zaslíbená země, potomstvo, obřízka, Lot, Izák, izraelský národ, proleptický

Abstract:

This thesis deals with narrative criticism/critique of the story of Abraham (Gn 12-23). The goal of the thesis is to confirm that this story contains proleptic elements because it precedes and individually develops fundamental topics of the story of the whole Israel. These topics include exodus, covenant and promised land.

I used the Bible and then books by significant biblical scholars which are mentioned in bibliography. I compared chosen passages in Abraham's story concerning exodus, covenant and promised land with other passages located in Pentateuch, eventually other books of the Old Testament (Joshua).

In the first section of my thesis I write about author's presumable intention as it is shown in the structure of the story. In the second part I deal with exodus, and I demonstrate its proleptic character on chosen passages from the Old Testament and repetition of similar Hebrew expressions. In the third section I deal with covenant, specifically how Abrahamic covenant is related to Sinaitic covenant. The last part of my thesis is dedicated to promised land – passages in Abraham's story that are related to that. Therefore, my thesis does confirm that the story includes proleptic elements.

Key words: the story of Abraham, exodus, covenant, promised land, descendants, circumcision, Lot, Isaac, nation of Israel, proleptic

Prohlašuji, že jsem absolventskou práci vypracovala samostatně pod vedením Michaela Bubana, B.A. a uvedla jsem v seznamu literatury všechny použité literární a odborné zdroje.

V Kolíně dne 28. 4. 2017

.....

Poděkování

Chtěla bych poděkovat hlavně Bohu za to, že mě přivedl na Vyšší odbornou školu misijní a teologickou a pomohl mi dostat se až do třetího ročníku a k napsání této absolventské práce.

Dále bych chtěla poděkovat svému vedoucímu, Michaelu Bubanovi, B.A., díky kterému jsem mohla práci napsat a dostat se k tak zajímavému tématu.

Děkuji i vedení školy za modlitební i praktickou podporu při psaní.

Za psychickou a modlitební pomoc děkuji své rodině, přátelům a snoubenci.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Abraham jako historický a literární problém	9
2.1. Kdy Abraham žil?	9
2.2. Struktura jako vodítko k funkci příběhu	11
2.3. Znal Abraham jméno Hospodin?	13
2.3.1. Možná vysvětlení.....	13
3. Teologie exodu, smlouvy a zaslíbené země.....	16
3.1. Exodus	16
3.1.1. Abrahamův příběh v bezprostředním kontextu	16
3.1.2. Abrahamův exodus z Kaldejského Uru	19
3.1.3. Abrahamův exodus z Egypta	19
3.1.4. Opakování výrazu lek-leka u Abrahama, Jákoba, Mojžíše a Jozua.....	21
3.1.5. Hagařin anti-exodus	22
3.2. Smlouva v příběhu o Abrahamovi	23
3.2.1. Zaslíbení.....	23
3.2.2. Srovnání smluv	24
3.2.3. Následnost sinajské smlouvy	25
3.2.4. Smlouva v Genesis 15,7-21	27
3.2.5. Smlouva v Genesis 17,6-22	27
3.2.6. Obřízka.....	28
3.2.7. Abrahamovo náboženství.....	29
3.3. Zaslíbená země v příběhu o Abrahamovi.....	32
3.3.1. Příběh o Lotových dcerách v Gn 19,30-38	32
3.3.2. Cesta přes Negeb (Gn 12,5-9).....	33
3.3.3. Abraham a Kenaan.....	35
3.3.4. Boží promluvy ohledně zaslíbení země	36
3.3.5. Podobnost Abrahama s Izákem a Jákobem.....	37

4. Závěr	39
5. Bibliografie	41
Tištěné monografie	41
Tištěné články	42
Elektronické monografie.....	42
Elektronické články	42
Internetové pomůcky	42

1. Úvod

V této absolventské práci se budu zabývat příběhem o Abrahamovi, který se nachází hned v první knize Bible, tedy v Genesis. Toto téma mě zaujalo, protože si myslím, že když při zkoumání Bible jdeme do hloubky, můžeme ji více ocenit a také pochopit, proč byla napsána právě takto a jaké byly původní záměry autora. Všichni se asi shodneme na tom, že kniha Genesis je klíčová pro pochopení zbytku Bible a hlavně pro porozumění Božího plánu spásy pro lidstvo. Proto si myslím, že je obzvlášť důležité se této knize věnovat a studovat ji. V této nedocenitelné knize je umístěn narativ o Abrahamovi, praotci izraelského národa, z něhož pak o několik tisíc let později povstal Ježíš Kristus.

Izrael hraje v dějinách spásy zásadní roli, a protože na jeho počátku stál právě Abraham, je důležité znát tento příběh co nejlépe. Objevuje se v něm totiž mnoho motivů, které jsou pro izraelské dějiny významné, a právě na tyto motivy se chci ve své absolventské práci zaměřit. Protože jich je však opravdu mnoho, vybrala jsem si tři hlavní oblasti, které vidíme v tomto příběhu jako jakousi předzvěst událostí, které pak čekají Abrahamovo potomstvo. Jedná se o exodus, smlouvu a zaslíbenou zemi. Mým cílem pak bude najít pasáže, které se uvedených oblastí týkají a propojit je s dalšími místy ve Starém zákoně, hlavně pak v Pentateuchu, abych ukázala jejich souvislost.

V první části práce jsem se zaměřila na Abrahama jako na historický a literární problém – kladla jsem si otázky, kdy žil a jakou funkci plní struktura tohoto příběhu. Také jsem řešila problém ohledně používání Božího jména JHVH u patriarchů přesto, že toto jméno bylo Bohem zjeveno až v knize Exodus.

V další hlavní části jsem se již pustila do zkoumání samotného exodu a proleptických prvků, které se v příběhu o Abrahamovi nacházejí. Protože je motiv exodu naznačen i v příbězích, které tomuto příběhu předcházejí, napsala jsem pár slov i o stvoření, vyhnání z ráje a o potopě. Abraham podstoupil exodus v podstatě několikrát, zejména východ z Kaldejského Uru a později z Egypta. Součástí abrahamovského narativu je také epizoda o Hagar, na kterou se dá pohlížet jako na tzv. „anti-exodus“.

Třetí část je celá o smlouvě a s ní souvisejících zaslíbeních, obřizce a Abrahamově náboženství. Abrahamovskou smlouvu jsem srovnala s několika dalšími smlouvami, obzvláště s tou uzavřenou na hoře Sinaj. Také jsem se pokusila více do hloubky rozebrat dvě hlavní pasáže, ve kterých Hospodin s Abrahamem smlouvu uzavírá – 15. a 17. kapitolu. Zajímavé je pak srovnání náboženství, které provozoval Abraham, a to, o kterém se dočítáme v exodu a jinde v Bibli.

Poslední část své práce jsem věnovala tématu zaslíbené země v tomto příběhu. Zařadila jsem do ní příběh o Lotových dcerách, který překvapivě s tímto tématem dost souvisí. Potom jsem se zabývala Abrahamovým putováním přes Negeb, kde navštívil stejná místa jako později Jákob a o mnoho let později Jozue s izraelským národem. Také jsem popsala Boží promluvy, které se týkají zaslíbené země, a probrala podobnosti mezi Abrahamem, Izákem a Jákobem. Pojďme se nyní společně podívat na příběh o Abrahamovi z úhlu, ze kterého jste ho možná ještě neviděli, a dozvědět se o něm něco nového.

2. Abraham jako historický a literární problém

2.1. Kdy Abraham žil?

Na začátku této práce se rychle podíváme na možná období, ve kterých náš hlavní hrdina mohl existovat. Při čtení příběhu o Abrahamovi si můžeme všimnout, že Bible nedává žádné konkrétní informace o době, kdy se odehrával. Pro některé učence je tato otázka spíše nedůležitá a zabývají se jinými aspekty, někteří zase považují tuto informaci za podstatnou na základě apologetického zájmu na historicitě příběhů. Já uvedu několik teorií o tom, kdy Abraham mohl žít.

V období během starší doby bronzové III (2800-2400 BC)

Jedna z teorií zastává názor, že Abraham žil někdy v letech 2800-2400 před Kristem. Tento názor nejdříve zdánlivě podpořil nález tabulek v Eble (Sýrie), na kterých byla údajně uvedena jména měst ve stejném pořadí jako ve 14. kapitole knihy Genesis. Nakonec se však zjistilo, že jména měst byla přečtena chybně, takže tato teorie nemá dostatek důkazů, a proto je snadno zpochybnitelná.¹

V období během střední doby bronzové I (2000-1800 BC)

V nedávné době byla nejpopulárnější teorie taková, že Abram byl obchodník, který cestoval mezi Urem a Cháranem, později mezi Damaškem a Egyptem. Jako kočovný obchodník by tedy používal cesty, které procházely Mezopotámií, Syropalestinou a pouští Negev do Egypta. Podle Albrighta a Gluecka probíhal vzestup karavan za 12. dynastie faraonů, což podle nich byla i doba, kdy se dělo osídlení částí Syropalestiny. Do tohoto kontextu by pak dobře zapadal i kočovný obchodník Abram. Zjistilo se ale, že jsou tyto předpoklady nesprávné, protože osidlování daných oblastí již proběhlo dříve. Tato teorie tedy také nemá dostatek důvěryhodných důkazů.²

Období během střední doby bronzové II (1800-1650 BC)

Nejpravděpodobnější teorie tvrdí, že Abram a patriarchové žili v době mezi 1800 a 1650 před Kristem, na základě tzv. amoritské hypotézy. Podle ní je možné spojit pastýřský životní styl patriarchů s obnovou městského života za doby bronzové I a vzkvétající kulturu Amoritů v době bronzové II. Obraz kočování Amoritů a jejich usazení v obnovených městských státech se zdá být v souladu s životním stylem patriarchů, jak je představen v knize

¹ Arnold, str. 86

² Arnold, str. 86

Genesis. Je také možné, že existuje etnická návaznost mezi Amority a pozdějšími Aramejci, což by pak vysvětlovalo verš Dt 26,5, kde se píše: „Můj otec byl Aramejec bloudící bez domova.“³

Období v pozdní době bronzové (1550-1200 BC)

Někteří učenci zase trvají na tom, že Abram žil ve 14. století před Kristem. Jako důkaz používají texty z Ugaritu, ve kterých můžeme vyčíst různé podobnosti s praktikami patriarchů. Spíše to ale ukazuje na určité kulturní dědictví, které ugaritské národy přejaly., Tato datace je v rozporu s biblickou chronologií, i přes to, že některé paralely opravdu mohou být platné, a Abram žil pravděpodobně dříve.⁴

Období v době železné (1200-330 BC)

Poslední teorie, o které se zmíním, zastává názor, že příběh o Abrahamovi vznikl v době železné. Netvrdí, že se události zaznamenané v narativu v tomto období udály, ale že v něm byly sepsány. Zastánci této teorie tedy tvrdí, že patriarchové nebyli skutečnými historickými postavami, ale že je vytvořili pisatelé v době železné, aby vysvětlili svůj původ. Tento názor však nebere příliš v potaz svědectví biblických textů ani zmíněné paralely ve starověkých spisech.⁵

S poslední teorií sice nemohu zcela souhlasit, protože zpochybňuje to, co se píše v Bibli, ale je dost dobře možné, že byl příběh o Abrahamovi napsán až později, ne v době, kdy Abraham žil. Pokud příběh v konečné verzi vznikl později, může to znamenat, že se do něj promítla novější tradice, zejména tradice izraelského náboženství, které tehdy ještě nebylo. O tom svědčí např. používání jména JHVH, kterému se budu věnovat později.

Já se v této práci však nechci zabývat historickými a archeologickými důkazy ohledně doby, kdy Abraham žil nebo kdy byl příběh sepsán. Mým cílem je hlavně zkoumat smysl tohoto příběhu. S jakým záměrem byl napsán? Jakou funkci měl splňovat?

Autor nebo editor příběhu očividně nepovažoval za důležité popisovat Abrahamův život do doby, než ho oslovil Bůh, nezachází do detailů ohledně jeho živobytí nebo postavení ve společnosti. Soustředí se na jeho život až od okamžiku, kdy začíná chodit s Bohem a naplňuje Jeho plán. Záměrem autora tedy nebylo popsat Abrahama z historického, ale

³ Arnold, str. 86-87

⁴ Arnold, str. 87

⁵ Arnold, str. 87

z teologického hlediska. Proto bude i tato práce primárně zkoumat historické fakty, ale teologický význam příběhu.

2.2. Struktura jako vodítko k funkci příběhu

V příběhu o Abrahamovi hraje velkou úlohu jeho struktura, která může čtenáři pomoci při odhalení funkce tohoto narativu. Pokud má totiž příběh jasnou strukturu, což tento příběh rozhodně má, je velmi pravděpodobné, že tuto strukturu vytvořil editor příběhu za nějakým účelem.

Podle Isaakové se v příběhu o Abrahamovi odráží téma celé Genesis – požehnání. To pak odráží i jeho struktura, ve které Isaaková vidí chiasmus. Začátek, střed a konec chiasmu tvoří klíčové body. Podle ní se jedná o požehnání Abrama, Hagar a Izmael jako střed a narození Izáka jako konec. Na začátku příběhu dává Bůh Abramovi zaslíbení požehnání – v podobě potomků, požehnání ostatních národů skrze něho a vlastnictví země. Uprostřed tohoto chiasmu je nešťastná epizoda o Hagar a Izmaelovi – ilustrace toho, jak Abram snažil naplnit zaslíbení vlastní silou, a nedopadlo to dobře.⁶ Jako poslední bod chiasmu Isaaková uvádí narození Izáka – naplnění části zaslíbení ze začátku. V příběhu vidíme částečné naplnění i ostatních zaslíbení, ale tento chiasmus klade hlavní důraz na zaslíbení potomků.⁷

Struktura tohoto narativu je také velmi podobná té v následujícím příběhu o Abrahamově synu Izákovi. Editor chtěl tedy poukázat na to, že spolu oba příběhy souvisí. Mezi tyto podobnosti patří např. stručné uvedení Náchora (11,29), který později v příběhu hraje poměrně výraznou roli jako předek manželky Abrahamova syna. Podobně je pak uveden Lában, který byl přímým předkem Ráchel, manželky Izákova syna Jáko. I mezi ženami vidíme nápadnou podobnost – obě byly neplodné.⁸ Je zajímavé sledovat, že v obou narativech se setkáváme se s jakýmsi bojem mezi mužskými postavami – Abraham vs. Lot a Jákob vs. Ezau. V obou případech spolu muži žili již od narození, ale museli se oddělit kvůli tomu, že oba měli příliš mnoho majetku na to, aby žili na jedné půdě (Gn 13,6 vs. 36,7). Tyto paralely tedy vedou k hlavnímu tématu – naplnění Božího zaslíbení o plodnosti a požehnání. Důležitý je i aspekt oddělení, který se nese celou historií izraelského národa.⁹

Na základě struktury tohoto příběhu tedy můžeme říct, že editor příběhem a jeho uspořádáním něco sledoval, o něco mu šlo. Když s narativem nějakým způsobem pracoval,

⁶ Isaak, str. 2-3

⁷ Isaak, str. 4

⁸ Sailhamer, str. 138

⁹ Sailhamer, str. 139

dělal to se záměrem. Podle Isaakové bylo tímto záměrem zdůraznit Boží požehnání skrze naplnění zaslíbení ohledně potomstva – narození Izáka.¹⁰

Chiasmus v Abrahamově příběhu podle Issakové tedy vypadá takto:

A. Příkaz a zaslíbení (12,1–9).

B. Sáráj jako sestra (12,10–20).

C. Abram a Lot (13,1–14,16).

- rozdělení země
- záchrana Lota a jeho rodiny

D. Melchisedek se setkává s Abramem, žehná mu (14,17-24)

E. Smluvní ceremonie (15,1-21)

F. Hagar a Izmael

E'. Smlouva s obřízkou, změna jmen (17,1-27)

D'. Tři muži (Hospodin) se setkává s Abrahamem, předání zaslíbení (18,1-21)

C'. Abraham a Lot (18,22-19,38)

- Abraham se přimlouvá před Bohem
- záchrana Lota a jeho rodiny
- Lot je zneužit

B'. Sára jako sestra (20,1-18)

A'. Narození Izáka (21,1-8)¹¹

¹⁰ Isaak, str. 4

¹¹ Isaak, str. 2-3

2.3. Znal Abraham jméno Hospodin?

V této části se budeme zabývat otázkou, zda Abraham znal jméno Hospodin, tedy JHVH. V Exodu 6,3 je totiž napsáno: „Ukázal jsem se Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi jako Bůh všemohoucí. Ale své jméno Hospodin jsem jim nedal poznat.“¹² Bůh zde tedy říká, že ho Abraham jako JHVH neznal. Kniha Genesis však tvrdí něco jiného! Na mnoha místech v příběhu o Abrahamovi je použito toto Boží jméno.

Pojďme se na tato místa podívat. Abram vzýval Hospodinovo jméno (Gn 13,4; 21,33), Abram řekl, že „pozvedl ruku k Hospodinu, Bohu nejvyššímu“ (Gn 14,22), oslovuje Boha „panovníku Hospodine“ (15,2.8), Sáráj hovoří s Abramem o Hospodinu (Gn 16,2.5), Hospodin hovoří se Sárrou o Hospodinu (18,14), Lot hovoří o Hospodinu (19,14), Abraham pojmenoval horu Mórija „Hospodin opatří“ (Gn 22,14). Ve 24. kapitole je toto Boží jméno použito mnohokrát, dokonce i Abrahamovým služebníkem Eliezerem (24,27.35.40.42.44.48.56). Lában ho vítá slovy „Pojď, požehnaný Hospodinův!“ (24,31) a Betúel i Lában přijali jeho poselství ohledně Rebeky jako slovo od Hospodina (24,50).

Podle Genesis oslovení JHVH znali i další patriarchové, Izák a Jákob. V jejich příbězích se však toto jméno vyskytuje mnohem méně často než u Abrahama. Mezi některé z příkladů patří např., pasáž, kde Jákob říká Izákovi, když k němu přichází o požehnání „To mi dopřál Hospodin, tvůj Bůh.“ (27,20) Pak také na Bét-elu zvolal „Jistě je na tomto místě Hospodin, a já jsem to nevěděl!“ (28,16) I jeho ženy podle Genesis znaly toto Boží jméno. Lea po narození Rubena řekla „Hospodin viděl mé pokoření; nyní mě už bude můj muž milovat.“ (29,32) a Ráchel po tom, co se jí narodil Josef, vyřkla přání „Kéž mi Hospodin přidá ještě dalšího syna.“ (30,24). O kapitolu dál se smířil Jákob s Lábanem a u toho padla slova „Hospodin ať je na hlídce mezi mnou a tebou, že už spolu nebudeme nic mít.“ (31,49) Jákob se před setkáním s Ezauem odvolává na Boha těmito slovy: „Bože mého otce Abrahama a Bože mého otce Izáka, Hospodine, tys mi pravil: ‚Navrať se do své země a do svého rodiště a já se postarám, aby se ti dobře vedlo.‘“ (32,10) V Josefově příběhu se oslovení JHVH v přímé řeči objevuje jen na konci a to opět z úst Jákoba, když žehná svým synům a během toho zvolá: „Ve tvou spásu naději jsem složil, Hospodine!“ (49,18) V knize Genesis je toto jméno použito mnohokrát, i v přímé řeči patriarchů, což vyžaduje nějaké řešení.

2.3.1. Možná vysvětlení

Jak tedy tento problém vysvětlíme? Tiňo uvádí ve zkratce toto: Jestliže jména božstev v minulosti vyjadřovala jejich charakter, můžeme z verše Ex 6,3 vyčíst, že se Bůh

¹² V celé práci používám Český ekumenický překlad Bible ze stránky <http://biblenet.cz/>

patriarchům představil pouze v jednom aspektu, který odpovídá výrazu El Šaddaj (překládaný jako Bůh všemohoucí). Podle rabínského komentáře jméno El Šaddaj naznačuje, že dal Bůh patriarchům určitá zaslíbení a ke všem dodal, „Já jsem Bůh všemohoucí.“ Ramban za tímto jménem vidí Boha, jehož zázraky si přímo neprotiřečí s přírodními zákony. Tímto způsobem Boha mohli vnímat patriarchové, když se o ně postaral v období hladu, pomohl jim zvítězit nad nepřáteli a požehnal jim materiálně. Mojžíš, kterému v Ex 6,3 Bůh odpovídá, však měl možnost vidět mnohem větší a nepochopitelnější Boží činy, které zastínily zázraky v životech patriarchů. Podle rabínského komentáře patriarchové ještě nepoznali Boží pravdivost, pravdomluvnost, která je také obsažena ve jméně JHVH – ten, kdo je věrný svému slovu. Patriarchové se nedožili úplného naplnění zaslíbení.¹³

Cassuto vypožoroval, že jméno El Šaddaj se v Bibli vyskytuje ve spojitosti s růstem izraelského národa (Gn 17,1-2; 28,3; 35,11; 49,25). El Šaddaj byl znám jako vládce nad přírodou a plodností.¹⁴ Ale vlastnost Boha jako toho, kdo je stále přítomný, byla zjevena až ve jméně JHVH.¹⁵ Podle Cassuta Bůh tedy ve jménu JHVH odhaluje ještě nepoznanou vlastnost. Cituji z jeho knihy A Commentary of the Book of Exodus:

„Zjevil jsem se (prohlašuje Bůh) Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi v aspektu, který je vyjádřen ve jménu Šaddaj, a učinil jsem je plodnými a rozmnožil jsem je a dal jim děti a děti dětí, ale jméno JHVH [Mé jméno] se zde vykládá jako akuzativ bližší definice a značí „mým jménem“, můj charakter, jak je vyjádřen tímto oslovením, jim nebyl znám, to znamená nedal jsem se jim poznat jako ten, kdo plní svá zaslíbení, protože jistotu ohledně vlastnictví země, které jsem jim dal, jsem ještě nenaplnil.“¹⁶

Souhlasí tedy s Tiňovým vysvětlením, že patriarchové se nedožili toho, že by jim Bůh dal do vlastnictví zemi. JHVH v sobě obsahuje již zmíněnou přítomnost, to, že je Bůh se svým lidem. Také však vyjadřuje naplnění zaslíbení, čehož se v plnosti dočkal až izraelský národ v knize Exodus. Proto se Bůh Mojžíšovi a potom Izraeli zjevuje jako JHVH – ten, kdo uskutečňuje sliby, které dal.¹⁷

Další autor, Houtman, si nemyslí, že Ex 6,3 nás má informovat o tom, kdy a jak Hospodin zjevil své nové jméno. Souhlasí s Cassutem v tom, že zjevuje novou vlastnost - jako El Šaddaj zaslíbení dává, jako JHVH je naplňuje. Tuto pasáž bychom podle něj měli číst symbolicky jako zjevení nového Božího aspektu, ne doslova jako zjevení zcela nového

¹³ Tiňo, str. 172

¹⁴ Cassuto, 1997, str. 78

¹⁵ Tiňo, str. 171

¹⁶ Cassuto, 1997, str. 79

¹⁷ Cassuto, 1997, str. 79

jména.¹⁸ Tento názor však nevyhovuje prostému významu tohoto verše, protože v něm Bůh jasně říká, že dal své jméno JHVH poznat až Mojžíšovi, a Abraham ho tedy neznal.

Moberly v knize *The Old Testament of the Old Testament* píše:

„Je velice teoretické navrhnout rozlišení mezi poznáním jména a znalostí jeho významu – říct, například, „patriarchové říkali Bohu Jahve, ale znali Ho jako El Šaddaj; jejich potomci Mu budou říkat i znát Ho pod jménem Jahve.“ Implikace odvozené od vložení klínu mezi jméno a jeho význam jsou rozhodně zvláštní. Znamená to předpoklad, že patriarchové Boha oslovovali JHVH, ale byl to pro ně pouhý zvuk bez významu (protože to, co o Bohu pochopili, bylo reprezentováno jménem El Šaddaj). Podle mě je prostě neuvěřitelné, že by pisatelé 3. nebo 6. kapitoly Exodu předpokládali a hodlali předat, že Boží jméno během několika století před Mojžíšem fungovalo jako bezvýznamný zvuk. Setkání patriarchů s Bohem, obzvláště ta mezi Abrahamem a Bohem, kde je jméno JHVH rozsáhle používáno, to staví do velice podivného světla. Ale také by to pisatelé minimálně jistě považovali za velice degradující návrh ohledně posvátného jména.“¹⁹

Podle Moberlyho tedy není možné, aby Boží jméno bylo již před Ex 6,3 zjeveno, ale až o několik století později vysvětleno. Podle něj se v příběhu o Abrahamovi toto jméno vyskytuje z toho důvodu, že jahvističtí autoři, tedy ti, kteří toto jméno již znali, později při převyprávění tohoto příběhu jméno JHVH doplnili. Nejvíce byl z jahvistické perspektivy upraven příběh o Abrahamovi, jak jsme mohli zaregistrovat na začátku této části. Je tomu tak pravděpodobně proto, aby mohl tento narativ fungovat jako jakýsi „předobraz“ raných dějin Izraele.²⁰

Jako řešení tedy navrhuji toto: Abraham jméno JHVH neznal a nepoužíval ho, protože bylo zjeveno až v Exodu 6,3. Toto jméno tedy autoři do textu záměrně doplnili až později. A proč? Z toho důvodu, aby zdůraznili, že příběh o Abrahamovi je převyprávěn z jahvistického hlediska.²¹ Narativ byl zformován tak, aby mohl plnit funkci zástupného příběhu celého Izraele.²² Autoři chtěli teologicky sjednotit tradice v knize Genesis s pozdějšími tradicemi. Pokud byl tedy Abrahamův příběh takto převyprávěn, mělo by být možné v něm kromě jména JHVH vyzorovat i jiné rysy. Pojd'me se tedy podívat na to, jak se v příběhu o Abrahamovi odrážejí témata exodu, smlouvy a zaslíbené země.

¹⁸ Houtman, 101

¹⁹ Moberly, str. 65-66

²⁰ Moberly, str. 45

²¹ Moberly, str. 70

²² Moberly, str. 145

3. Teologie exodu, smlouvy a zaslíbené země

3.1. Exodus

Konečně jsme se dostali k prvnímu proleptickému tématu, kterým je exodus. Nejdříve začnu citací z knihy Pamela Barmash, *Out of the Mists of History: „Integraci Exodu biblický autor, ať už lingvista, prorok, zákoník nebo vypravěč, zdůrazňuje, co komponuje, skládá. Exodus pak spíše posiluje další události a ideologie, než že by je potlačoval či rušil.“*²³ Mezi ona zdůrazněná témata podle mé práce patří motivy exodu, smlouvy a zaslíbené země.

Gerhard Hasel varuje před „konstantním pokušením nalézt jednotu v jediném tématu nebo konceptu.“²⁴ Dále pak tvrdí toto: „*Konečný cíl starozákonní teologie je demonstrovat, jestli se v něm nachází či nenachází vnitřní jednotu, která spojuje různé teologie a témata, koncepty a motivy.*“²⁵ Musíme si tedy dávat pozor, abychom se nesnažili vytvořit jakýsi generální klíč, který by nám pomohl odemknout každou pasáž. Této chyby se dopouštěli patrističtí vykladači, když za každým kamenem ve Starém zákoně viděli Krista.²⁶

Na druhou stranu, Starý zákon je teologická kniha. V této práci jsem se rozhodla ukázat, jak se do Abrahamova příběhu promítají teologie exodu, smlouvy a zaslíbené země. Tyto teologie se do příběhu promítají prolepticky, tj. jakoby v rámci jakéhosi pisatelova pohledu do budoucna. A právě jejich proleptický charakter je důkazem jejich důležitosti.²⁷

3.1.1. Abrahamův příběh v bezprostředním kontextu

Abrahamův příběh je součástí takzvaných patriarchálních narativů, které se nacházejí v Genesis 12-50. V jejich bezprostředním kontextu je kniha Exodus a prehistorické narativy. Hledat motivy exodu, smlouvy a zaslíbené země v knize Exodus by bylo docela zbytečné, protože celá tato kniha již je sama o sobě příběhem o Izraeli, který podniká exodus z Egypta (Ex 12), uzavírá s Hospodinem smlouvu (Ex 20-24, 34) a kráčí vstříc zaslíbené zemi, kterou mu Hospodin zaslíbil (Ex 13). Podívat se však na zmíněné teologie v úvodních kapitolách knihy Genesis, čili na místech, která příběhu a Abrahamovi bezprostředně předchází, nám pomůže porozumět těmto motivům v samotném Abrahamově příběhu.

²³ Barmash, str. 7

²⁴ Hasel, str. 206

²⁵ Hasel., str. 205

²⁶ Dubovský, str. 558

²⁷ V této části své práce se inspiroji prací Michaela Bubana *Exodus in Biblical Prolepsy, Etiology and Eschatology*.

3.1.1.1. Exodus stvoření

První kapitolu Genesis můžeme chápat jako stvoření tří prvků. Za prvé, Bůh vyvádí svět z vod (Gn 1,9), které byly v minulosti národy často pokládány za děsivé a nevyzpytatelné, až chaotické (proto je dále označuji jako „vody chaosu“). Můžeme tuto událost tím pádem vnímat jako paralelu k exodu. Za druhé, Bůh tvoří svatou zemi, zahradu Eden (Gn 2,8). Tato „svatá země“ je paralelou k zaslíbené zemi Izraele. Do této země pak Bůh staví člověka, který je jeho obrazem, a uzavírá s ním takovou první smlouvu - když nebudeš jíst z tohoto stromu, můžeš šťastně žít v zahradě, ale když tento příkaz porušíš, propadneš smrti (Gn 2,16n). Již v prvních kapitolách knihy Genesis tedy můžeme vidět jakési prvky exodu, jako by autor chtěl čtenáře připravit na to, co Bůh chystá v dalších kapitolách a knihách.

3.1.1.2. Vyhnání z ráje jako anti-exodus

Na zahradu Eden se můžeme dívat jako na teologický předobraz zaslíbené země. Adam a Eva byli Boží lid, který s Bohem uzavřel v ráji smlouvu a měl pečovat o zaslíbenou zemi. Izrael je podobně Boží lid, který uzavřel s Bohem smlouvu a dostal do vlastnictví zaslíbenou zemi. Meredith Kline ve své knize *Kingdom Prologue: Genesis Foundations for a Covenantal Worldview* píše: *„Zahrada Eden nebyla pouze původní zemí oplývající mlékem a medem; byla tou původní svatou zemí. Jako takový byl tedy ráj svatyní, chrámovou zahradou. Ezechiel ho nazval „zahradou Boží“ (Ez 28,13; 31,8) a Izajáš „zahradou Hospodinovou“ (Iz 51,3).²⁸*

Jiný autor, Brelo, nám představuje další zajímavý pohled na Eden – vidí ho jako Boží chrám, do kterého byl Adam postaven jako velekněz.²⁹ Měl tam tak odrážet Boží přítomnost, když obdělával půdu, vládl nad zvířaty a pečoval o ně (Gn 2,15.19). Jako kněz měl také posvěcovat „chrám“ a starat se o to, aby zůstal neposkvrněný hříchem. V Gn 1,15 je použito slovo *ulešamerah* (וּלְשָׁמֵרָהּ), které se překládá jako střežit, zachovávat. V tomto ohledu však Adam selhal, když poslechl hada a sám do zahrady hřích přivedl (Gn 3,6). Proto ho pak Bůh vyhnal ze zahrady (Gn 3,23).

Sloveso *garaš* (גָּרַשׁ), které je v hebrejském textu použito při zapuzení z ráje (Gn 3,24), je použito také při Kainově potrestání (Gn 4,14), vyhnání Hagar (Gn 21,10), izraelský exodus

²⁸ Kline, str. 48

²⁹ Brelo, str. 13

z Egypta (Ex 6,1; 11,1; 12,39), vypuzení Kenaanců ze země (Ex 23,28–31; 33,2; 34,11; Sd 2,3; 6,9; 1Pa 17,21; Ž 78,55; 80,9) a izraelský exil (Oz 9,15; Am 8,8; Mi 2,9).³⁰ V uvedených odkazech vidíme určitou spojitost mezi touto klíčovou událostí a exodem. Vyhnání z ráje se dá považovat za takový „anti-exodus“ – vyjití ze zaslíbené země v zahradě kvůli porušení smlouvy.

3.1.1.3. Potopa jako anti-stvoření a exodus ze smrtících vod

Na další příběh v knize Genesis, tedy ten o potopě, je také možno nahlížet různými způsoby. V 7. kapitole se píše, že voda pohltila zemi a jediný Noe se svojí rodinou byl zachráněn (Gn 7,23). Potopa představuje exodus z tehdejšího světa, jakési zaslíbené země, a Bůh s Noem uzavřel smlouvu, díky které Noe přežil. Mezi potopou a izraelským exodem existuje mnoho dalších paralel. Například jak Noe, tak i Mojžíš pluli v „arše“ vymazané smolou (Gn 6,14; Ex 2,3) současní nebo budoucí vůdcové nového Božího lidu. Oba také figurovali jako účastníci Božího „odstvoření“, anti-stvoření světa (Gn 6,5–13; Ex 32,1–10).³¹ O Mojžíšovi i Noem je napsáno, že našli „milost u Hospodina“ (Gn 6,8; Ex 33,12.17), protože zůstali věrní i přesto, že žili v nevládném prostředí.³² V samotném záznamu o exodu je nepřímý odkaz na potopu, když dává Bůh Mojžíšovi příkaz, aby postavil svatostánek „prvního dne prvního měsíce“ (Ex 40,2), což byl datum vyschnutí země po potopě (Gn 8,13).³³ Dokonce i stavba svatostánku a jeho posvěcení probíhala podle modelu v Genesis (Gn 1,31 a Ex 39,43; Gn 2,1 a Ex 39,32; Gn 2,2 a Ex 40,33b-34; Gn 2,3 a Ex 39,43; Gn 2,3 a Ex 40,9-11).³⁴

Podobnosti se nacházejí i v příběhu o stvoření, například na začátku knihy Exodus autor píše: „Ale Izraelci se rozplodili, až se to jimi hemžilo, převelice se rozmnožili a byli velice zdatní; byla jich plná země.“ (Ex 1,7) Téma plodnosti a rozmnožování se objevuje již v Gn 1,28 jako příkaz, který dal Bůh lidem na počátku stvoření a také po Noemově vyjití z archy (Gn 8,17).³⁵

Potopa je tedy také jakýmsi exodem. Svět, který je zlý, upadá do „vod chaosu“; Bůh však vyvolil svůj lid, který představuje Noe a jeho rodinu. Ti jsou z tohoto chaosu vyvedeni, aby mohli opět obsadit zaslíbenou zemi.

³⁰ Huddleston, str. 213.

³¹ Moberly, 2009, str. 119.

³² Moberly, 2009, str. 119

³³ Levenson, str. 78.

³⁴ Levenson, str. 85

³⁵ Enns, str. 35

3.1.2. Abrahamův exodus z Kaldejského Uru

Samotný Abrahamův příběh začíná ve dvanácté kapitole 1. knihy Mojžíšovy, kdy se ještě jmenuje Abram a bydlí v Cháranu. Usídlil se tam se svojí rodinou a pravděpodobně se mu dařilo dobře. Nejspíš mu nic nechybělo, měl dostatek pohodlí, byl ekonomicky zajištěný a zkrátka se mu žilo dobře.³⁶ V té době k němu promluvil Hospodin a vyzval ho, aby opustil své bydliště, a dává mu první zaslíbení.

Na začátek této části bych chtěla něco vyjasnit. Není pro nás tak důležité, že Abram vyšel z Cháranu, ale měli bychom se zaměřit spíš na Kaldejský Ur, kde bydlel předtím (Gn 11, 31). Toto město je totiž zmíněno na mnoha místech v Bibli a bývá spojováno s něčím negativním, např. s vyhnanstvím nebo se zajetím (viz Iz 13, 19; Jr 24, 5; Ez 1, 3). Bůh později sám říká, že Abrama vyvedl z Uru (Gn 15, 7). Tento odchod by se tedy dal považovat za jakýsi předobraz exodu Izraele. Bůh Abrama vyvedl ze zlého města, aby ho postavil do země zaslíbené.³⁷

Izraelský exodus nám mohou připomenout i další prvky této epizody. Abram odešel z komfortu domova, od věcí a míst, která znal, do neznáma. Uposlechl Hospodina a přijal jeho zaslíbení.³⁸ Izraelci se sice v Egyptě tak dobře neměli, protože tam otročili, ale měli co jíst, kde spát a žili tam relativně v bezpečí. Bůh pro ně však měl jiný plán, chtěl je přivést do země zaslíbené. Izraelci museli toto zaslíbení také přijmout vírou a odvážit se vykročit do neznáma, do nejistot a možných nebezpečí. Rovněž bych chtěla podotknout, že v obou případech byl iniciátorem vztahu Bůh. Hospodin je ten, kdo oslovuje Abrama nebo Mojžíše. Hospodin je ten, kdo vedl Abrama do Kenaanu, stejně jako později Izrael. V obou případech také začíná něco nového. U Abrama začíná nový vztah, nová linie věřících, kteří patří Bohu. V případě exodu se jedná o počátek vztahu s Izraelem jako s národem, jako s vyvoleným lidem.³⁹

Zároveň však vidíme Abramovu poslušnost, protože se opravdu rozhodl odejít, poslechnout Boha, kterého dřív neznal, a přijmout zaslíbení, která mu dal. Podobně, jako si Bůh vyvolil Noema a zachránil jej, si Bůh vyhlédl Abrama a vyvolil jej jako otce svého lidu.⁴⁰

3.1.3. Abrahamův exodus z Egypta

Tato epizoda v Abrahamově životě také nese společné prvky s exodem, resp. předky Izraele a Mojžíše. Zaprvé, v obou případech hraje důležitou roli hladomor (Gn 12,10;

³⁶ Arnold, str. 71

³⁷ Sailhamer, str. 138

³⁸ Arnold, str. 71

³⁹ Sailhamer, str. 139

⁴⁰ Sailhamer, str. 139

41,54).⁴¹ Kdyby nebylo hladu, Abram by nesestoupil do Egypta a i v případě Josefových bratří (Mojžíšových předků) tomu bylo podobně. Také tam čteme, že Abramův život i život Mojžíše byl v ohrožení. U Abrama to bylo proto, že měl krásnou ženu (Gn 12,12), u Mojžíše z toho důvodu, že dal faraon povraždit všechny izraelské chlapečky (Ex 1:22). Sára i Izraelci byli zotročeni (Gn 12:15; Ex 1:11).

Abramovi se při jeho pobytu v Egyptě dařilo po materiální stránce velmi dobře a nakonec odešel s velkým bohatstvím (Gn 12,16.20). I Josefovým bratrům se v Egyptě rozhodně nežilo špatně – faraon je nechal usídlit „v nejlepší části země“ a dal jim do správy svá stáda (Gn 47,6).⁴²

Předchozí dvě podobnosti jsou dost dobře viditelné, ale Sailhamer upozorňuje ještě na jednu, která je možná méně zjevná. Jedná se o to, že Bůh v egyptské zemi zaopatřil jak Abrama, tak Josefovy bratry, i přesto, že zhřešili. Abram dal faraonovi svoji manželku, bratři Josefa prodali do otroctví. Oba činy byly v Hospodinových očích zcela jistě hrozné, ale i přesto se o své vyvolené postaral a nenechal je zemřít.⁴³

Autor dokonce použil v případě obou pasáží velice podobnou terminologii, aby opravdu zdůraznil, že spolu souvisí (Gn 12,10-13,4 a 41,54; Ex 12,41). Uvedu několik příkladů. Abram i Jákobovi synové museli sestoupit, protože „v zemi byl hlad“ (וְהָיָה בְרָעָה v Gn 12,10; 41,54). Šli do Egypta „pobývat“ (לָגַר v Gn 12,10, 47,4). Izrael i Abraham měli „vzít“ svůj majetek a „jít“ (קָח וְלָךְ v Gn 12,19; Ex 12,32).⁴⁴

Pojďme se podívat i na několik prvků, které má tento příběh společný s exodem izraelského národa. Abramova zaslíbení byla v Egyptě ve vážném ohrožení. Země, ve které žil, nebyla jeho, ani to nebyla ta zaslíbená země, a přišel o potenciální matku svého potomka. Ohrožení zaslíbení ovšem platí i pro izraelský národ, když pobýval v egyptském otroctví.⁴⁵ Spíš tam jen přežívali a doufali v lepší zítřky. Hospodin se ale rozhodl zasáhnout, dal Abramovi jeho ženu zpátky a vyvedl jej z Egypta (Gn 12,20). Také Izrael se dočkal Božího zásahu, když díky němu odešel z Egypta (Ex 12,37). Později mu Hospodin dal zemi kenaanskou.

V 12. kapitole se můžeme dočíst, že „faraona a jeho dům ranil Hospodin velikými ranami“ (Gn 12,17). Udělal to proto, že měl u sebe faraon Sáráj, Abramovu manželku. V knize Exodus je vypsáno mnoho ran, které Bůh uvedl na faraona a jeho zemi kvůli tomu, že nechtěl pustit Izrael z otroctví (Ex 11,1).

⁴¹ Sailhamer, str. 141

⁴² Sailhamer, str. 141

⁴³ Sailhamer, str. 141

⁴⁴ Cassuto, str. 335

⁴⁵ Arnold, str. 74

Když faraon zjistil, že ho Bůh trestá kvůli Sáráj, rozhodl se Abrama vyhostit ze země. Byl však natolik štědrý, že mu ponechal všechnen majetek, který v Egyptě nashromáždil (Gn 12,20). Odešel tedy z Egypta s velkým bohatstvím. A co se píše v knize Exodus? Autor tam popisuje, že Izraelci získali mnoho zlata, stříbra a obrovská stáda bravu i skotu (Ex 12,35-38).⁴⁶

Podobnosti pokračují i po vyjití z Egypta. Abram i izraelský národ šli z Egypta „po denních pochodech“ (Gn 13:3; Ex 17:1). Abram se po návratu do Kenánu zastavil mezi Bét-elem a Ajem, což je právě tam, kde Izraelci bojovali svou první bitvu o Kenán (Gn 13,3; Jo 7,2, 8,17).⁴⁷

3.1.4. Opakování výrazu lek-leka u Abrahama, Jákoba, Mojžíše a Jozua

Tuto podkapitolku jsem se rozhodla věnovat výrazu lek-leka (לֵךְ-לֵךְ v Gn 12,1), který se v Pentateuchu vyskytuje na několika místech, a můžeme ho najít i jinde ve Starém zákoně, ale zde se budu soustředit pouze na knihu Jozue. Toto spojení se překládá jako „odejdi“, doslovný překlad by byl „jdi k sobě“. Celý verš zní: „I řekl Hospodin Abramovi: „Odejdi ze své země, ze svého rodiště a z domu svého otce do země, kterou ti ukážu.“ Tento verš je důležitý pro pochopení následujících paralel.⁴⁸

Cassuto vybírá několik nejdůležitějších paralel a nachází mezi nimi překvapivou spojitost. Podle něj nejzajímavější paralela se nachází ve 22. kapitole Genesis, před obětováním Izáka (Gn 22,2). Tento verš zní: A Bůh řekl: „Vezmi svého jediného syna Izáka, kterého miluješ, odejdi do země Mórija a tam ho obětuj jako oběť zápalnou na jedné hoře, o níž ti povím!“ Opakuje se slovo „odejdi“ (לֵךְ-לֵךְ) a také to, že Bůh Abrahamovi ukáže místo, kam jít. Obě tyto pasáže vyprávějí o těžké zkoušce, kterou musel Abraham projít, aby ukázal svoji poslušnost a věrnost Hospodinu. Abraham musel v obou případech odejít a opustit rodinu. U obětování Izáka mělo sice opuštění nastat až později, zato mělo být mnohem tragičtější.⁴⁹

Další paralelu Cassuto objevuje v knize Exodus, 18. kapitole, 27. verši: „Potom Mojžíš svého tchána propustil a ten se ubíral do své země.“ Jedná se tedy o Jitra, který opouští Mojžíše, jeho rodinu a celý Izrael, a opět je zde použit výraz související s lek-leka (wajjelek, וַיֵּלֶךְ).⁵⁰ Jitro opouští své příbuzné, stejně jako tomu bylo v předchozích případech. Poslední paralela, která nás zajímá, se týká Jozua a najdeme ji v knize Jozue: „Vraťte se tedy

⁴⁶ Sailhamer, str. 141

⁴⁷ Cassuto, 336

⁴⁸ Cassuto, str. 309

⁴⁹ Cassuto, str. 310

⁵⁰ Cassuto, str. 310

ke svým stanům, do země svého trvalého vlastnictví, kterou vám dal Mojžíš, služebník Hospodinův, v Zajordání.“ (Jz 22,4b) Zde je použit tvar „vraťte se“ (uleku lakem, וָלָזְרוּ וָלָזְרוּ). Jozue vybízí některé izraelské kmeny, aby opustily zbytek Izraele a šly do Zajordání. Ve všech těchto příkladech můžeme najít motiv opuštění rodiny a přátel. Abraham musel opustit to, co znal, což je motiv, který vidíme i u exodu, a který je potvrzen uvedenými slovními spojeními.⁵¹

3.1.5. Hagařin anti-exodus

V Abrahamově příběhu má významné místo také Hagar, otrokyně jeho manželky Sary. Hagar byla Sárrou velice ponižována a utlačována, protože byla plodná a porodila Abrahamovi syna (Gn 16,4-6). Proto se rozhodla uprchnout a podnikla jakýsi „anti-exodus“. Dokonce byla nalezena „na cestě do Šúru“ (Gn 16,7), což je na cestě směrem k Egyptu. V 15. kapitole knihy Exodus se také setkáváme s tímto místem, když tam izraelský národ tři dny putoval a nemohl najít vodu (Ex 15,22). Hagařin první exodus se však jeví jako docela marný, protože ji anděl vybízí, aby se vrátila zpátky a pokorně sloužila své paní (Gn 16,9).⁵²

Její druhý exodus se nachází ve 21. kapitole Genesis a tentokrát putuje i s Izmaelem, protože je Abraham propustil (Gn 21,14). Když tento příběh porovnáme s izraelským exodem, můžeme si všimnout několika zajímavých detailů. Například, Hagar jako Egyptanka je vyhnána předkyní Izraelců – při exodu musí Izraelci prchat z Egypta.⁵³ Tento „anti-exodus“ je opravdovou negací izraelského exodu v mnoha aspektech – nevede k žádnému osvobození, Bůh s ní neuzavírá žádnou smlouvu, nečeká ji zaslíbená země a exil pro ni není nic zaslouženého nebo vytouženého.⁵⁴

Podle mě je tento příběh v Bibli umístěn mimo jiné proto, aby ukázal, že i samotný Izrael může být něčím utiskovatelem, od kterého Bůh vysvobozuje.⁵⁵ Sára v tomto příběhu hraje tak trochu roli Egypta. Autor tedy tento příběh pravděpodobně zařadil do narativu o Abrahamovi, aby mohl fungovat jako poučení pro izraelský národ.⁵⁶

V této sekci mé práce jsme se tedy podívali na motivy exodu v Abrahamově příběhu. Některé byly možná nečekané, každopádně všechny ukazují na to, že je tento příběh do určité míry proleptický. Přesuňme se teď na část věnující se smlouvě.

⁵¹ Cassuto, str. 310

⁵² Tribble, str. 38

⁵³ Tribble, str. 41

⁵⁴ Tribble, str. 46

⁵⁵ Huddleston, str. 100

⁵⁶ Tribble, str. 46

3.2. Smlouva v příběhu o Abrahamovi

V této části se budu zabývat smlouvou, kterou nacházíme v příběhu o Abrahamovi, a která je velmi klíčová pro celou historii Izraele. Podívám se i na to, jak možná souvisí se smlouvou uzavřenou s Noem, a jak na ni pak navázala sinajská smlouva za Mojžíše. První zaslíbení, která Bůh Abramovi dává, se nacházejí už na počátku jeho příběhu, tedy v Gn 12,1-3, kde se píše:

„I řekl Hospodin Abramovi: „Odejdi ze své země, ze svého rodiště a z domu svého otce do země, kterou ti ukážu. Učiním tě velkým národem, požehnám tě, velké učiním tvé jméno. Staň se požeháním! Požehnám těm, kdo žehnají tobě, prokleji ty, kdo ti zlořečí. V tobě dojdou požehnání veškeré čeledi země.“

Bibličtí učenci považují tento text za takové spojení mezi kapitolami, které Abrahamův příběh předchází, a těmi, které pak po této pasáži následují. Abram je vyvolen Bohem, aby se stal požeháním pro celé lidstvo, kterým se zabývaly předchozí kapitoly. Fretheim píše:

„Smluvní vztah s Abrahamem má tedy univerzální dopad, výslovně propojený s Božími většími záměry se stvořením. Bezpodmínečné zaslíbení dané Abrahamovi není pouze v zájmu jeho potomstva, ale v zájmu celého světa. Ti, kteří se stanou součástí této rodiny, zakusí stejná požehnání. Smlouva s Abrahamem bude mít pozitivní „kreační“ efekt na ostatní.“⁵⁷

Pojďme se společně na ona zaslíbení a smlouvu podívat blíže.

3.2.1. Zaslíbení

V této podkapitole bych se chtěla podívat na zaslíbení, která Bůh dává Abramovi. Při zkoumání abrahamovské smlouvy a zaslíbení si můžeme všimnout, že jsou zaslíbení vždy spojena se smlouvou. Routledge ve své knize navrhuje čtyři hlavní oblasti, kterých se zaslíbení týkala. Zaprvé, Bůh je moudrý a ví, že nemá cenu nám zaslíbet věci, po kterých netoužíme. On se však zajímá o touhy našeho srdce a chce je naplnit. Viděl tedy Abramovu touhu po potomkovi a odpověděl na ni (12, 2). Bůh dokonce zašel tak daleko, že nezůstal pouze u zaslíbení jednoho potomka, ale mluví o potomstvu, kterého bude víc než hvězd na nebi (Gn 15,5) a zrněk písku na mořském břehu (Gn 22,17). Zaslíbení pak budou platit i pro toto potomstvo (Gn 17,19).⁵⁸

⁵⁷ Fretheim, str. 7

⁵⁸ Routledge, str. 94, Ebook

Druhou částí zaslíbení je příslib země. Abram nejspíš neměl vlastní půdu a toužil po ní.⁵⁹ Sice se za svého života zcela nedočkal naplnění tohoto zaslíbení, každopádně měl jistotu, že se Bůh postará o jeho potomky a dá jim celou kenaanskou zemi (Gn 17,8).⁶⁰

Zatřetí, Bůh Abrahamovi a jeho potomstvu slíbil, že bude jejich Bohem (Gn 17,8). Vybral si tohoto člověka a národ, který z něj vzešel, a pozval je do vztahu. Součástí tohoto zaslíbení je však i podmínka, že ti, kteří s ním chtějí být ve vztahu, musí žít tak, jak jim Bůh přikázal. Tato první tři zaslíbení hrála velkou roli v tom, jak izraelský národ chápal svůj vztah s Bohem, jejich povolání a také postoj k zaslíbené zemi.⁶¹

Čtvrté zaslíbení se od těch předchozích liší tím, že neplatí pouze pro izraelský národ, ale je univerzální, platí pro všechny národy. Bůh Abramovi zaslíbil, že se stane požehnáním pro všechny národy (Gn 12,3). Toto požehnání ale pořád plyne ze smlouvy, kterou Bůh s Abramem uzavřel. Tato smlouva má být tedy rozšířena na všechny národy, které se jí rozhodnou přijmout.⁶²

Je úžasné číst v Bibli, že se toto zaslíbení o stovky let později naplnilo, když na zem sestoupil Ježíš jako příslušník izraelského národa.⁶³ Zde podstoupil zástupnou oběť, aby mohl spasit všechny, kteří ho o to požádají. Vyvolení se přeneslo i na pohany, víra v jediného Boha již nebyla výlučně židovskou záležitostí, ale v podobě křesťanství se dostala do celého světa.

3.2.2. Srovnání smluv

Když se opět podíváme na tři hlavní smlouvy v knihách Genesis a Exodus, můžeme si všimnout následujícího: Boží smlouva s Abrahamem je hlavně Božím dílem, kdy Abraham nemusel dělat nic, aby byla naplněna, pouze ji přijmout. Smlouva s Noem byla také podobného charakteru, zavázal se vlastně jenom Bůh. Routledge se zamýšlí i nad davidovskou smlouvou a také ji vidí jako bezpodmínečný slib, který dal Bůh člověku.

Podle Routledge je však ve smlouvě vždy obsažena nějaká podmínka. V případě Noema to byla poslušnost, protože kdyby nepostavil archu a nevstoupil na ni před potopou, bylo by po něm a nebylo by s kým uzavřít smlouvu. Také je tam zmínka o zákazu prolévání krve (Gn 9,5n), která možná vyjadřuje podmínku. U Abrahama byla hlavní podmínkou jeho poslušnost a také obřizka. Smlouva na Sinaji je od těchto smluv velice odlišná v tom aspektu, že Bůh vyžaduje dodržování zákona. Izraelský národ dokonce prohlásil, že tato nařízení bude plnit (Ex 19,8).

⁵⁹ Arnold, str. 73

⁶⁰ Routledge, str. 94, Ebook

⁶¹ Routledge, str. 94, Ebook

⁶² Routledge, str. 94, Ebook

⁶³ Sailhamer, str. 140

Bůh je věrný v zaslíbeních, která dává, ale záleží na příjemcích těchto zaslíbení, jak se k nim postaví. Smlouva s Abrahamem zahrnovala vztah s Bohem a poslušnost jemu, a zaslíbení ustanovená v této smlouvě se vztahovala pouze na ty, kdo byli ochotní to podstoupit a podřídit se Boží vůli. Stejný princip je zřejmý i v sinajské smlouvě.⁶⁴

3.2.3. Následnost sinajské smlouvy

V knize Genesis Bůh dává Abrahamovi zaslíbení, v knize Exodus si čteme o jejich naplnění (alespoň částečném). Bůh na svůj vyvolený národ a smlouvu, kterou s ním uzavřel, nezapomněl, a vyvedl je z Egypta, aby mohli vejít do zaslíbené země (Ex 3,16n). Když byli v poušti, Bůh s nimi na hoře Sinaj uzavřel další smlouvu. Tento okamžik v historii Izraele bývá považován za jakýsi vznik tohoto národa a značí tedy naplnění zaslíbení, které dal Bůh Abrahamovi – že se stane velkým národem (Gn 15,5). Zaslíbení týkající se země ještě naplněno nebylo, ale stalo se tak relativně brzy poté. Již zmíněné zaslíbení, že Bůh bude jejich Bohem (Gn 17,8), se v knize Exodus rozhodně naplnilo, když Bůh prohlašuje (Ex 6,7): „Vezmu si vás za lid a budu vám Bohem. Poznáte, že já jsem Hospodin, váš Bůh, který vás vyvede z egyptské roboty.“ A dokonce i poslední zaslíbení, totiž že se izraelský národ stane požehnáním pro ostatní národy, je nějakým způsobem naplněno, když bylo ustanoveno židovské náboženství, skrze které mohly i ostatní národy přicházet k Bohu.⁶⁵

Z uvedeného je tedy zřejmé, že spolu obě smlouvy souvisí. Podle Fretheima poskytuje abrahamovská smlouva jakýsi rámec, na který je pak „nastavěna“ sinajská smlouva. V knize Exodus se nachází mnoho zmínek o předchozím zaslíbení, tedy o smlouvě s Abrahamem, např. v Ex 6,8: „Dovedu vás do země, kterou jsem přísežně slíbil dát Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi. Vám ji dám do vlastnictví. Já jsem Hospodin.“ Dále se pak píše „Až přijdete do země, kterou vám Hospodin dá, jak přislíbil, dbejte na tuto službu.“ (Ex 12,25) A jako poslední příklad uvedu zmínku v Ex 13,5: „Až tě Hospodin uvede do země Kenaanců, Chetejců, Emorejců, Chivejců a Jebúsejců, o níž se zavázal tvým otcům přísahou, že ji dá tobě, zemi oplývající mlékem a medem...“ Z Mojžíšovy promluvy v Ex 32,13 jasně vidíme, že ví o zaslíbeních daných izraelským otcům. Bůh tedy ohledně sinajské smlouvy pracoval na základech, které postavil již u Abrahama.⁶⁶

⁶⁴ Routledge, str. 97, Ebook

⁶⁵ Routledge, str. 95, Ebook

⁶⁶ Fretheim, str. 7

Fretheim dále rozebírá onu Mojžíšovu promluvu na obranu izraelského národa poté, co si vytvořili modlu telete a Bůh je chtěl zničit (Ex 32,10).⁶⁷ Uvádí toto:

„Mezi důvody, které Mojžíš udává Bohu, aby litoval svého rozhodnutí, je smlouva s Abrahamem. Bůh přísahal, svým vlastním slibem týkajícím se potomků a země. V důsledku toho Mojžíš prohlašuje, že Hospodinův vlastní život je na tenkém ledě, vzhledem k oněm zaslíbením. Minimálně z Mojžíšovy perspektivy tato bezpodmínečná zaslíbení stále trvají, i když už byla stanovena smlouva na Sinaji. Z toho důvodu, cokoli kdo řekne ohledně „podmínek“ sinajské smlouvy, Boží sliby dané Abrahamovi, Izákovi a Izraeli stále zůstávají.“⁶⁸

Je tedy otázkou, jakou funkci v souvislosti s abrahamovskou smlouvou vůbec sinajská smlouva zastávala, jestliže smlouva s Abrahamem neztratila své postavení základní smlouvy. Jeden názor by mohl být, že smlouva byla hlavně ustanovení povolání těch, kteří už byli Božím lidem. Hlavním záměrem nejspíš nebylo ustanovit status Izraele jakožto Bohem vyvoleného národa, protože tuto úlohu již splnila smlouva s Abrahamem. Důležité ale bylo ujasnit poslání, které měl Bůh pro tento národ. V knize Exodus je napsáno: „Nyní tedy, budete-li mě skutečně poslouchat a dodržovat mou smlouvu, budete mi zvláštním vlastnictvím jako žádný jiný lid, třebaže má je celá země. Budete mi královstvím kněží, pronárodem svatým.“ (Ex 19,5n)

Sinajská smlouva tedy mohla být vytvořena mimo jiné za účelem, aby pomohla Izraelcům naplnit zaslíbení ohledně jejich požehnání pro všechny národy. Funkcí zákona pak mělo být ustanovení povolání Izraele a přivést člověka a Boha do větší blízkosti a učít Izraelce o spravedlnosti, milosti a bázni před Bohem.⁶⁹

⁶⁷ Fretheim, str. 7

⁶⁸ Fretheim, str. 8

⁶⁹ Fretheim, str. 8

3.2.4. Smlouva v Genesis 15,7-21

V této podkapitole se zmíním o podobnostech, které se nacházejí v Gn 15,7-21, kde je zaznamenána první Hospodinova smlouva s Abramem, a některých pasážích v Exodu, které se týkají sinajské smlouvy. Začneme hned u počáteční fráze, která obě smlouvy uvádí. U Abrama Bůh říká, „Já jsem Hospodin, já jsem tě vyvedl z Kaldejského Uru, abych ti dal do vlastnictví tuto zemi.“ (Gn 15,7) a při uvedení smlouvy na Sinaji praví: „Já jsem Hospodin, tvůj Bůh; já jsem tě vyvedl z egyptské země, z domu otroctví.“ (Ex 20,2) Obě věty ukazují na to, že Bůh vyvedl ty, kterých se smlouva týká, z nějakého otroctví. Ur ukazuje na Babylon, který bývá spojován se zajetím, Egypt je známý jako místo otroctví před exodem.⁷⁰ Je také zajímavé si povšimnout výrazu JHVH (Hospodin), který je použit na obou místech, s největší pravděpodobností proto, aby autor zdůraznil souvislost mezi těmito smlouvami.

Sailhamer si všímá další podobnosti, která na první pohled možná není tak zřejmá. Na hoře Sinaj bylo předání Desatera provázeno ohněm a kouřem (Ex 19,18; 20,18) a Izraelci měli velkou bázeň (Ex 19,16). Prvky strachu, ohně a kouře můžeme najít i v 15. kapitole Genesis, kdy na Abrama „padl přístrach a veliká temnota“ (Gn 15,12b) a během vidění „se objevila dýmající pec a mezi těmi rozpůlenými kusy prošla ohnivá pochodeň“ (Gn 15,17).

Ve verších 13-16 Bůh jasně prohlašuje, že Abramovi potomci budou žít v otroctví po čtyři sta let, ale potom „odejdou s velkým jměním“ a vrátí se do země jim určené, tedy Kenaanu. Samotná tato Boží promluva tedy dává do spojení smlouvu s Abrahamem a exodus a s ním spojenou smlouvu. Sailhamer to popisuje takto: „*Součástí celkové strategie knihy je ukázat, že to, co Bůh učinil na Sinaji, bylo součástí většího plánu, který byl již započat s patriarchy. Exodus a smlouva na Sinaji tím pádem slouží jako připomenutí nejen Boží moci a milosti, ale také Boží věrnosti. To, čeho se rozhodne dosáhnout se svým lidem, provede až do konce.*“⁷¹ Znovu tedy poznáváme, že obě smlouvy spolu souvisí a smlouva s Abrahamem byla velmi důležitá pro další dění v historii Izraele.

3.2.5. Smlouva v Genesis 17,6-22

O dvě kapitoly dále nacházíme další smlouvu, kterou Hospodin s Abramem, poté už Abrahamem, uzavřel. Proč se Bůh rozhodl uzavírat další smlouvu? Sailhamer nabízí toto řešení: První smlouva se týkala hlavně zaslíbení země, zatímco tato druhá smlouva se vztahovala k velkému rozmnožení potomstva. Také dodává, že před smlouvou v 17. kapitole

⁷⁰ Sailhamer, str. 152

⁷¹ Sailhamer, str. 152

došlo k událostem s Hagar, narodil se Izmael, a možná bylo třeba smlouvu obnovit poté, co se Abram očividně rozhodl vzít problém s potomky do svých rukou.⁷²

Je zajímavé, že k tomuto aspektu smlouvy s Abrahamem můžeme nalézt podobnost ve smlouvě na Sinaji. Smlouva je poprvé uzavřena ve 24. kapitole knihy Exodus, ale i když Izraelci řekli, že se podle ní budou chovat, selhali při uctívání zlatého telete (Ex 19,16). Proto s nimi Bůh smlouvu obnovuje ve 34. kapitole, pravděpodobně tedy z podobných důvodů, jako tomu bylo s Abrahamem. Jak on, tak Izrael selhali v dodržování smlouvy, a proto byla uzavřena znovu.⁷³

Konečně se dočkáváme změny jména z Abrama na Abrahama, což znamená „otec mnoha národů“. Ve verších 2 a 6 Bůh v přímé řeči používá slova „rozmnožím“ a „rozplodím“, což nápadně připomíná Boží příkaz v Genesis 1,29 a 9,1. Z toho plyne, že Bůh se svým plánem pro lidstvo pokračuje skrze Abrahama a požehnání, které udělil prvním lidem, přechází na Abrahamovo potomstvo.⁷⁴

Další novinkou, kterou smlouva přináší, je výrok, „králové z tebe vzejdou“ (Gn 17,6b). Jak se můžeme dočíst v historických knihách Bible, např. v knihách Samuelových a Královských, z Abrahamova semene opravdu vzešlo mnoho králů. Autor knihy se však možná hlavně soustředil na potomka, který vzejde z kmene Juda (Gn 49,8-12).⁷⁵

3.2.6. Obřízka

Nedílnou součástí a znakem abrahamovské smlouvy je obřízka (Gn 17,11). Routledge tento symbol smlouvy srovnává s duhou, která se objevila při uzavření smlouvy s Noem, a se sabatem, který Bůh ustanovil na Sinaji. Duha znázorňuje Boží rozhodnutí neopakovat potopu (Gn 9,16) a jedná se o Boží dílo. Sabat, na druhou stranu, dodržují lidé, a izraelský národ se odlišoval tím, že si vyhradil čas na Boha. Obřízka měla primárně ukazovat na to, že Abram a účastníci smlouvy patří Bohu. Značila také poslušnost, kterou smlouva vyžadovala.⁷⁶

Této poslušnosti se více věnuje Sailhamer. Citují: „*Abrahamův podíl ve smlouvě byl obsažen v jeho poslušnosti smlouvě: „Ty i tvoje potomstvo budete mou smlouvu zachovávat ve všech pokoleních.“ Co to znamenalo, je okamžitě vysvětleno: „Znamením mé smlouvy mezi mnou a vámi i tvým potomstvem, kterou budete zachovávat, bude toto: Každý mezi vámi, kdo je mužského pohlaví, bude obřezán.“ Zachováváním smlouvy bylo věrně provádět obřízku; porušení (verš 14b) smlouvy znamenalo nebýt obřezaný (verš 14a). Aby si čtenář neodvodil,*

⁷² Sailhamer, str. 156

⁷³ Sailhamer, str. 156

⁷⁴ Sailhamer, str. 157

⁷⁵ Sailhamer, str. 157

⁷⁶ Routledge, str. 94, Ebook

že celá smlouva smlouvy byl pouze obřad obřízky, autor uvedl slova „ a to bude znamením smlouvy mezi mnou a vámi“ (verš 11).⁷⁷

Obřízka je zvláštní tím, že se vztahovala pouze na muže. Možná to bylo proto, aby si při plození dětí uvědomovali, že mají přinést požehnání jak všem národům, tak své rodině a komunitě, a rozmnožovat se rádně, s rozmyslem. Izraelský národ byl odlišný od těch ostatních a Bůh možná chtěl, aby se odlišovali i při plození dětí a byli přitom disciplinovaní. Ženy nic podobného jako obřízku neměly, nějakou formou ekvivalentu možná mohlo být rození dětí.⁷⁸

Smlouva, kterou Hospodin s Abrahamem uzavřel, byla iniciována zcela z Boží strany. To Bůh ji vymyslel, ustanovil a také se podle ní zachoval. Rozhodl se vstoupit do vztahu s člověkem, Abrahamem, a potom skrze něj i s jeho potomky. Izraelský národ si ničím nezasloužil vztah s Bohem, v podstatě mu smlouva a zaslíbení spadla do klína, ale Bůh od nich vyžadoval, aby vztah s ním ovlivňoval každou část jejich života. Tento aspekt smlouvy se jasněji projevuje hlavně na Sinaji.⁷⁹

Když se tedy podíváme na spojení mezi tímto znakem smlouvy a rozmnožováním, je zřejmý náznak, že Božím záměrem byl růst národa. Jedná se o klíčovou součást smlouvy. Pro izraelský národ bylo určitě důležitá i zaslíbená země, ale hlavní věcí bylo patřit k Bohem vyvolenému národu.⁸⁰

3.2.7. Abrahamovo náboženství

V této podkapitole bych se chtěla věnovat Abrahamovu náboženství, tedy tomu, jak uctíval Boha, což podle mě velmi úzce se smlouvou souvisí. Zajímavé je srovnání toho, jak náboženství provozoval Abraham, a jak tomu bylo o několik set let později za Mojžíše. O Abrahamovi Bůh v knize Genesis prohlašuje, že „uposlechl mého hlasu a dbal na to, co jsem mu svěřil: na má přikázání, nařízení a zákony.“ (Gn 26,5). Jak ale mohl Abraham žít podle Božích nařízení, když ještě nebyly ustanoveny? Navíc, v abrahamovském narativu je zobrazen jako ten, kdo věří Hospodinu, což ho ospravedlňuje (Gn 15,6), tak proč ho autor spojuje se zachováním zákona?⁸¹

Sailhamer tuto otázku vysvětluje zhruba takto: Autor pěti knih Mojžíšových příběhů o Abrahamovi používá tak, aby na něm mohl vysvětlit koncept „zachování zákona“. Na Abrahamově životě ilustruje, že člověk může naplnit požadavky zákona tím, že bude věřit

⁷⁷ Sailhamer, str. 157

⁷⁸ Routledge, str. 95, Ebook

⁷⁹ Routledge, str. 95, Ebook

⁸⁰ Routledge, str. 95, Ebook

⁸¹ Sailhamer, str. 66

Bohu. Pointou tohoto textu tedy je, že pokud budeme žít život víry, budeme zachovávat zákon.⁸²

Bruckner se zaměřil na rabínské výklady a jejich pohled na to, jak Abraham přišel k zákonu, který byl předán až za Mojžíše. Podle rabínské tradice Abraham obdržel celý zákon skrze zjevení od Boha. Rabíni si myslí, že vzhledem k tomu, že bylo Abraham nazván „Božím přítelem“ (Iz 41,8), musel znát Tóru.⁸³

Moberly jde ve výkladu ještě dál a zabývá se slovy „zkoušet“ (הִנֵּחַ v Gn 22,1) a „strach“ (פֶּחַח v Ex 20,20). Bruckner ho cituje takto: „*Obecný smysl spojení mezi zkoušením a strachem spočívá v tom, že Bůh chce svými příkázáními vtáhnout jeho lid do plnější poslušnosti a spravedlnosti.*“ Podle Moberlyho spolu 22. kapitola Genesis a 20. kapitola Exodus souvisí a měly by být vykládány společně. Abraham je uveden jako ilustrace života podle zákona – člověk, ze kterého by si Izrael měl vzít příklad. Z jeho pohledu je tedy tvrzení rabínské tradice, že Abraham zachovával zákon ještě před Mojžíšem, více biblicky podložené, než by se na první pohled mohlo zdát.⁸⁴

K této problematice se vyjádřil také Fretheim, který ohledně pasáže v Genesis 26,5 tvrdí toto:

„Jazyk použitý ve spojitosti se zákonem naznačuje, že autor ví o zákonu, který byl předán na Sinaji. Nejedná se však o anachronismus; je významný pro pochopení toho, jaké místo zákon měl v presinajském období. Bůh představuje zákon poprvé při stvoření (1,26-28; 2,16-17) a další božská nařízení se objevují i později (např. 9,9-17). Zákon předaný na Sinaji není zjeven jako nová skutečnost; zůstává v základní návaznosti na předchozí vyjádření Boží vůle pro stvoření. Abrahamovo podřízení se Boží vůli ukazuje, že jeho život je v souladu s Božími stvořitelstvími záměry a modely, což pro pozdější Izrael znamenalo správnou reakci na zákon, který není možné zjednodušit jen na zákon daný na Sinaji.“⁸⁵

Tuto podkapitolku bych uzavřela tím, že na základě uvedených informací podle mě sinajská smlouva navazuje na smlouvu již dávno předtím uzavřenou s Abrahamem, staví na ní a dokonce ji pravděpodobně využívá jako model, jak plnit nařízení předaná na Sinaji.

3.2.7.1 Rozdíly a shody

Zde se ještě na chvíli pozastavíme nad některými rozdíly a shodami, které mohou být pozorovány u obou náboženství. Moberly našel těch hlavních rozdílů hned několik. Prvním z nich je fakt, že patriarchové si nevybudovali nebo nepotřebovali žádné středisko pro

⁸² Sailhamer, str. 71

⁸³ Bruckner, str. 70

⁸⁴ Bruckner, str. 71

⁸⁵ Bruckner, str. 71

uctívání, prostě jenom stavěli oltáře a uctívali Hospodina na různých místech. Na jiných místech ve Starém zákoně však vidíme, že se tento přístup změnil, a místa jako Šekem, Bét-el a Jeruzalém získala v tomto ohledu významné postavení. Moberly však také upozorňuje na náznaky ohledně budoucnosti Jeruzaléma jakožto hlavního centra uctívání, které můžeme objevit ve verších Gn 22,1-19 nebo Gn 14,18-20.⁸⁶

Další zajímavostí je, že u patriarchů Bůh neměl problém s oltáři, které mu budovali nebo stromy, které mu zasvětili (Gn 12,6n; 13,18; 21,33). Byla to běžná praxe, kterou provozovali, a Bůh na tom neviděl nic špatného. V dalších knihách Pentateuchu jsou však oltáře, posvátné stromy apod. Bohem zapovězeny (hlavně Lv 26,1 a Dt 16,21n; dále Ex 23,24; 34,13).⁸⁷

Jako třetí podnět pro srovnání Moberly uvádí tři hlavní věci, které Izraelci zachovávali a staly se pak nedílnou součástí judaismu – tedy obřízka, dodržování soboty a nařízení ohledně stravování. U Abrahama se setkáváme pouze s obřízkou, která však byla velmi důležitá (Gn 17). Cituji: „... 17. kapitola knihy Genesis se opravdu jeví tak, jako by o se o ní ve zbytku Pentateuchu předem vědělo, protože žádný jiný zákon od Exodu po Deuteronomium nevyžaduje obřízku.“⁸⁸

Čtvrtý, velice podstatný bod uvádí, že náboženství jak Abrahama, tak Mojžíše klade důraz především na vztah mezi Bohem a člověkem. Tento vztah by měl fungovat všude, nejen na určitém místě nebo během nějakého obřadu.⁸⁹ V tomto světle se pak můžeme dívat na tato dvě náboženství jako plynule na sebe navazující.⁹⁰

Po srovnání náboženství Abrahama a Mojžíše můžeme na závěr říct, že abrahamovský narativ je koncipován tak, aby pozdějšímu izraelskému lidu ukázal, jak může naplnit požadavky zákona na základě života postaveného na víře. Izrael, jak se projevil při exodu, měl v této oblasti rozhodně velké nedostatky, což můj předpoklad ještě více potvrzuje. Obě náboženství spolu výrazně souvisí a navazují na sebe, což se projevuje jak v podobnosti určitých aspektů, tak ve stálém důrazu na vztah s Bohem.

⁸⁶ Moberly, str. 91

⁸⁷ Moberly, str. 92

⁸⁸ Moberly, str. 93

⁸⁹ Moberly, str. 95

⁹⁰ Moberly, str. 96

3.3. Zaslíbená země v příběhu o Abrahamovi

V poslední části své absolventské práce se budu zabývat zaslíbenou zemí v příběhu o Abrahamovi. Jedná se o zaslíbení, které bylo Abrahamovi Bohem dáno ve smlouvě. Na začátek se podíváme na příběh o Lotových dcerách, který v mé práci bude fungovat jako takový most mezi kapitolou o smlouvě a o zaslíbení země, protože obsahuje obě témata. Pojdme se mu tedy teď chvíli věnovat.

3.3.1. Příběh o Lotových dcerách v Gn 19,30-38

Když si čteme příběh o Lotových dcerách, může nás napadat otázka, proč je umístěn v příběhu o Abrahamovi. Já uvedu dva důvody, které oba souvisí s tématem zaslíbené země. Prvním důvodem je fakt, že potomky Lotových dcer byli Moábcí (Gn 19,37) a Amónovci (Gn 19,38) – národy, které potom žily na hranicích zaslíbené země a často bojovaly s izraelským národem.⁹¹ Na cestě Izraele do zaslíbené země se Izrael s těmito národy nějakým způsobem setkal; Moábcí pustili Izrael přes své území (Dt 20,29) a ohledně Amónovců Bůh Izraelcům přikázal, aby se k jejich zemi nepřibližovali (Dt 20,37). Z epizody o Lotovi a jeho dcerách a následcích, které se objevují ve Starém zákoně, je zřetelně vidět, že tento hřích negativně ovlivňoval izraelský národ po celá staletí a dokonce mohl zabránit i jejich vstupu do zaslíbené země.

Druhý důvod je ten, že v tomto příběhu můžeme nalézt davidovský motiv. Něco podobného se dá pozorovat i v jiném příběhu, zdánlivě nezapadajícím do svého kontextu – příběhu o Judovi a Támar. V obou příbězích se objevuje šokující obsah a nečekané umístění v rámci narativů, jejichž součástí jsou. Odpověď na otázku, proč zde tyto příběhy jsou, poskytuje Fisch ve svém článku *Ruth and the Structure of Covenant History*, kde tyto dva příběhy spojuje ještě s Rút a Boázem.⁹²

Ve všech třech příbězích nachází osm společných znaků, kterými jsou odchod, katastrofa, opuštění, vykoupení, „trik s postelí“, oslava, levirátní sňatek, výsledek. Začněme tedy u příběhu Lotových dcer. Odchod se v tomto příběhu odehrává, když se Lot a Abram oddělují a Lot odchází do Sodomy (Gn 13,11). Katastrofu vidíme ve zničení Sodomy a Gomory (Gn 19,24n). Opuštění je zřejmé, když jsou Lotovy dcery zanechány „na ocet“, bez šance na získání manželů (Gn 19,31). Jakési vykoupení nastává, když si za ploditele svých potomků zvolí svého otce (Gn 19,32). Pak ho oklamou a vyspí se s ním – tedy onen „trik s postelí“ (Gn 19,33.35). Oslavu znázorňuje situace, kdy se Lot opije vínem (Gn 19,33.35). Levirátní sňatek, nebo v tomto případě nějaké spojení, vidíme u při početí Lotových dcer

⁹¹ Sailhamer, str. 171

⁹² Fisch, str. 7

z jeho semene (Gn 19,36). Výsledkem jsou pak potomci Moáb a Amón, kteří se stali budoucími předky Rut (Gn, Rút 1,4).⁹³

Teď se podíváme na příběh o Támar a Judovi. Ten začíná, když Juda odejde od svých bratří (Gn 38). Jeho manželka a dva synové zemřou, což je opravdová katastrofa. Támar je opuštěna, když umírá její manžel Er (Gn 38,7). Je tedy také ponechána bez potomků. Z toho ji vykoupí Juda, když se Támar vydává za prostitutku (postelový trik v Gn 38,14n). O oslavě se píše ve 12. verši, kdy jede Juda za stříhači ovcí (Gn 38,12). Levirátní spojení v tomto případě nastává, když si Juda uvědomuje, že má Támar pravdu a on je otcem jejích dětí (Gn 38,26). Výsledkem tohoto příběhu jsou synové Peres a Zerach (Gn 38,29n), kteří se stávají předky Boáze (Rút 4,18-21).⁹⁴

A samotný příběh Rut a Boáze nese tyto společné prvky rovněž! Elímelek odchází z Betléma do Moábu (odchod v Rút 1,1), ale on i jeho synové tam umírají (katastrofa v Rút 1,3.5). Zůstávají po nich tři vdovy, jednou z nich je i Rút. Ta najde svého „vykupitele“ v Boázovi (Rút 3,1n) a získá ho, když za ním v noci přijde na pole a spí v jeho nohách (Rút 3,8). I v tomto příběhu pozorujeme zmínku o oslavě (Rút 3,7). Levirátní sňatek je uzavřen mezi Boázem a Rut, kteří jsou příbuzní (Rút 2,1.20), a výsledkem tohoto sňatku je narození Obéda, dědečka krále Davida (Rút 4,22).⁹⁵

Vidíme tedy, že na sebe všechny příběhy navazují a směřují k jednomu tématu, kterým je král David.⁹⁶ A kým byl tento muž? David představuje dobrého, Bohem ustanoveného krále, jehož potomstvu byl zaslíben trůn v izraelském království (2Sam 7,12n). Toto království však úzce souvisí se zemí, která je zaslíbenou zemí Izraele. Když došlo k tomu, že Izrael o svoji zemi přišel (2Kr 24-25), ztratil i svého krále. I přesto, že se Izraelci mohli z babylonského exilu vrátit, již nad sebou neměli davidovského krále a svoji zemi nedrželi ve vlastních rukou (např. Neh 5 – Nehemjáš je pouze místodržitel). Na základě uvedených informací se domnívám, že autorovi šlo v příběhu o Abrahamovi o to, aby v něm zakořenil jakési počátek ideologie izraelského království. To tedy souvisí s tématem zaslíbené země.

3.3.2. Cesta přes Negeb (Gn 12,5-9)

V této podkapitole budu mluvit o Abrahamově putování do Negebu, kdy navštívil velice významná místa – Šekem a Bét-el. Tato místa se později objevují v kontextu zaslíbené země. Nejdříve se podívám na paralely, které se objevují v životě jeho vnuka Jákoba, a potom na souvislosti s místy uvedenými v knize Jozue.

⁹³ Fisch, str. 7-8

⁹⁴ Fisch, str. 7-8

⁹⁵ Fisch, str. 7-8

⁹⁶ Fisch, str. 11

Poté, co Abram dostal od Hospodina zaslíbení, se poslušně sbalil a vydal na cestu. A na svém putování do kenaanské země určitě přešel přes mnohá místa, ale Genesis zmiňuje tato tři – Šekem, území mezi Bét-elem a Ají, a konečně Negeb.⁹⁷ V Gn 12,6-9 se píše toto: „Abram prošel zemí až k místu Šekemu, až k božišti Móre; tehdy v té zemi byli Kenaanci. I ukázal se Abramovi Hospodin a řekl: „Tuto zemi dám tvému potomstvu.“ Proto tam Abram vybudoval oltář Hospodinu, který se mu ukázal. Odtud táhl dál na horu, která je východně od Bét-elu, a postavil svůj stan mezi Bét-elem na západě a Ajem na východě. Také tam vybudoval Hospodinu oltář a vzýval Hospodinovo jméno. Pak se vydal na další cestu směrem k Negebu.“

Abram tedy vykonal tři cesty – nejdříve přišel do Šekemu, kde postavil oltář Bohu. Protože tomuto aktu předcházelo Boží zaslíbení kenaanské země, dá se usuzovat, že Abram tuto zemi zasvětil Hospodinu. Potom pokračoval dál – na východ od Bét-elu, kde opět vystavěl oltář a chválil Boha. A při třetí cestě zamířil do Negebu. Jak to vypadalo o mnoho let později u Jákoba?

3.3.2.1. Paralela s Jákobem

Když se přesuneme do 33. kapitoly, můžeme se tam dočíst, že v Šekemu Jákob postavil oltář (a dokonce si tam koupil kus půdy), tedy oslavil tam Boha, stejně jako Abram, a dokonce získal kousek zaslíbené půdy (Gn 33,18-20). Mimo to před odchodem do Bét-elu vyzval svoji domácnost, aby se zbavili všech bůžků (Gn 35,2) a Jákob tyto modly „zakopal pod posvátným stromem u Šekemu“ (Gn 35,4). Dál se pak píše, že u Bét-elu Jákob postavil oltář a vzýval tam Hospodinovo jméno. I terminologie odpovídá té, která je použita ve 12. kapitole. Bůh se mu tam zjevil a obnovil zaslíbení daná jeho předkům. Jákob tam tedy postavil sloup a polil ho olejem, aby tam stál na připomínku Božího zaslíbení (Gn 35,9-14). Pak pokračoval v putování směrem na jih (stejně jako Abram, když šel do Negebu) a došel do Chebrónu (kde mimochodem Abram pochoval Sáru na poli, které koupil od Chetejců).⁹⁸

Z toho můžeme vidět, že nejen místa jsou stejná, ale v obou případech mluví k patriarchům Hospodin a připomíná jim svá zaslíbení a péči. Také mě zaujalo, že Abram i Jákob koupili kousek půdy v zemi, kterou jim Hospodin zaslíbil. Vidím to jako příslib tohoto území, ze kterého jim zatím patřil jen zlomek, ale později jej Bůh věnoval jejich potomkům. To ale není všechno. Je ještě jedno místo v Bibli, se kterým tato Abramova cesta souvisí.

⁹⁷ Sailhamer, str. 140

⁹⁸ Sailhamer, str. 140

3.3.2.2. Paralela s Jozuem

V knize Jozue, v kapitolách 7 a 8, jsou zmíněna tato místa také, a to v souvislosti s dobytím kenaanské země. Píše se zde o dobytí města Aje (Jz 8), které leželo nedaleko Bét-elu, konkrétně „na východ od Bét-elu“ (Jz 7,2). Po úspěšném ovládnutí města Jozue postavil oltář na hoře Ebálu (Jz 8,30), která ležela vedle Šekemu.⁹⁹

Izraelci se později rozšířili do dalších regionů – na jih od Bét-elu a Aje (Jz 10) a na sever od Šekemu (Jz 11). V těchto místech se pohybovali i Abram s Jákobem. A v Šekemu Jozue na konci svého života vyzval lid k tomuto (Jz 24,23): „Odstraňte tedy cizí božstva, která jsou mezi vámi, a přikloňte se srdcem k Hospodinu, Bohu Izraele.“ Tato promluva se velmi podobá té Jákobově, kdy vyzval ke zničení všech božstev svoji domácnost (Gn 35,2). A aby těch podobností nebylo málo, Jozue pak postavil před posvátným stromem kámen, aby tam stál na svědectví slov Izraele.¹⁰⁰

V této paralele tedy vidíme naplnění Božího zaslíbení. Bůh Abramovi zaslíbil zemi, potvrdil to u Jákoba a naplnil za Jozua. V Bibli můžeme najít mnoho podobných paralel, které v ní určitě nejsou umístěny náhodně. Izraelský národ již zemi symbolicky získal mnoho let (ba století) před tím, než do ní během exodu vstoupil, když mu ji Bůh zaslíbil a patriarchové ji zasvětili Hospodinu. Čtenáři tedy na příběhu mohou vidět Boží věrnost a důvěryhodnost, stejně jako péči o své vyvolené.¹⁰¹

3.3.3. Abraham a Kenaan

Při čtení Abrahamova příběhu je čtenáři asi celkem jasné, že Abraham zaslíbenou zemi ještě neobdržel. O některých náznacích jsem se sice již zmínila (Lotovy dcery, Škem, Bét-el), ale přesto se nikde nedočteme, že by Abraham získal celý Kenaan pro sebe. Mezi zaslíbením potomstva a smlouvy je totiž neodmyslitelná spojitost. Hospodin Abrahamovi zaslíbil potomstvo (Gn 17,6) a tomu potomstvu pak dá zemi (Gn 17,8). Hlavní důraz je tedy na darování této země Abrahamovým potomkům (Gn 12,7; 13,15n; 15,18; 17,8; 28,13n). Sám Bůh o kenaanské zemi říká, že je v ní Abraham hostem (Gn 17,7). Kenaan mu byl „darován“ spíše jako místo, kde může momentálně přežívat, než že by mu celý patřil. K tomu pravému naplnění tohoto zaslíbení má totiž dojít až o několik staletí později.¹⁰²

Ve 23. kapitole je popsána zajímavá situace, kdy Abraham kupuje pole s jeskyní, kde pak pochovává Sárú. Toto pole leželo v Makpele u Chebrónu, což bylo, jak píše autor, v kenaanské zemi (Gn 23,19). Jediný kousek půdy, který Abrahamovi v Kenaanu patřil, si

⁹⁹ Sailhamer, str. 141

¹⁰⁰ Sailhamer, str. 141

¹⁰¹ Sailhamer, str. 141

¹⁰² Moberly, str. 96

tedy koupil za vlastní stříbro až ke konci svého života.¹⁰³ Na tomto místě byl nakonec sám také pohřben (Gn 25,9n). I když se nejednalo o získání celé země, můžeme to považovat za malé znamení, že toto zaslíbení bude v budoucnu naplněno. Navíc, jak jsem již zdůraznila, země byla spojena hlavně s potomkem, a toho Abraham dostal, takže mohl umírat s nadějí a vírou, že Bůh své sliby splní.¹⁰⁴

Podle Moberlyho by důvodem, proč Abraham nezískal tuto zemi, mohla být nedostatečně velká „armáda“ nebo počet mužů, kteří by mu pomohli zemi vybojovat. Abraham sice s menší armádou bojoval (Gn 14,14-16), Jákobovi synové byli také schopni válečného činu (Gn 34,25-31), ale nikdy to nebylo za účelem získání země.¹⁰⁵

3.3.4. Boží promluvy ohledně zaslíbení země

V Abrahamově příběhu nalézáme několik míst, kde Bůh promlouvá k Abrahamovi a zmiňuje při tom zaslíbení země. Cassuto těchto promluv našel sedm a já je teď stručně zmíním a okomentuji. S první z nich jsme se již setkali několikrát a jedná se o první zaslíbení, která Bůh dává tehdy ještě Abramovi, když byl ještě v Cháranu (Gn 12,2n). V této pasáži není jasně řečeno, že Bůh zaslubuje Abramovi celou zemi, ale hovoří o tom, že ho povede do „země, kterou mu ukáže“, což můžeme považovat za jakýsi náznak tohoto zaslíbení.¹⁰⁶

Naplněno o tom pak Bůh hovoří o pár veršů dál (Gn 12,7), když Abram odešel z Cháranu a přišel k Šekemu. V první části zaslíbení ve 12. kapitole tedy mluví o potomcích, v té druhé pak doplňuje zaslíbení země pro tyto potomky. Třetí Hospodinova promluva se nachází ve 13. kapitole, kdy se Abram a Lot rozcházejí. Bůh poté ukazuje Abramovi zemi, kterou mu chce dát, a která bude v budoucnosti patřit jeho potomkům (Gn 13,14-17). Zaslíbení je tedy trochu rozšířeno a upřesněno.¹⁰⁷

Čtvrtá promluva je součástí smlouvy v 15. kapitole. Tato promluva je zvláštní tím, že v ní Bůh dokonce specifikuje čas a okolnosti, které budou naplnění zaslíbení provázet – tedy že národ, který vzejde z Abrahama, bude sloužit 400 let v otroctví, a až potom se dočká svobody ve vlastní zemi (Gn 15,13-16). Opět Abramovi připomíná, jak velká bude tato země (Gn 15,18)¹⁰⁸

Po páté Bůh hovoří o zaslíbení v 17. kapitole, kde je opět součástí smlouvy. Zaslíbení je znovu spojeno s potomstvem (Gn 17,8). Slibuje Abrahamovi, že z něj vzejde mnoho národů. To se stalo jak skrze Izmaele (Gn 17,20; 25,13-17), tak Izáka. Svoji smlouvu však

¹⁰³ Moberly, str. 96-97

¹⁰⁴ Brueggemann str. 45, Ebook

¹⁰⁵ Moberly, str. 97

¹⁰⁶ Cassuto, str. 297

¹⁰⁷ Cassuto, str. 296

¹⁰⁸ Cassuto, str. 296

ustanoví s Izákem (Gn 17,21).¹⁰⁹ Pro nás to tím pádem znamená, že i tuto zemi věnuje potomstvu, jehož předkem bude Izák.¹¹⁰

Šesté zaslíbení se nachází v 18. kapitole, kde není jasně vyjádřeno zaslíbení země, ale můžeme ho vyčíst mezi řádky. Hospodin opět říká, že se Abrahamovi a Sáře narodí syn (Gn 18,14), a o pár veršů dále hovoří o tom, že z Abrahama vyjde „silný a zdatný národ“ (Gn 18,18). Takový národ samozřejmě potřebuje zemi, ve které by mohl přebývat. Sedmá promluva je umístěna ve 22. kapitole a je v tomto ohledu podobného charakteru, protože v ní Hospodin o zaslíbené zemi přímo nemluví, ale věnuje se spíš opětovnému zaslíbení potomstva (Gn 22,16-18).¹¹¹

3.3.5. Podobnost Abrahama s Izákem a Jákobem

Zaslíbení v oblasti země a potomků (také v dalších oblastech, ale zajímají nás hlavně tyto dvě), která Hospodin Abrahamovi dal, se nápadně podobají zaslíbením, která obdrželi jeho potomci – syn Izák a později vnuk Jákob. Ve 26. kapitole Izák dostává toto zaslíbení: „Tvé potomstvo rozmnožím jako nebeské hvězdy; tvému potomstvu dám všechny tyto země. V tvém potomku dojdou požehnání všechny pronárody země.“ (Gn 26,4) Jákobovi zase bylo řečeno následující: „Tvého potomstva bude jako prachu země. Rozmůžeš se na západ i na východ, na sever i na jih. V tobě a ve tvém potomku dojdou požehnání všechny čeledi země.“ (Gn 28,14)¹¹² Autor používá stejné výrazy, jako u Abrahama – prach země (Gn 13,16) a hvězdy (Gn 15,5), také opakuje frázi „ve tvém potomku dojdou požehnání všechny pronárody země“ (Gn 12,3), což dokazuje již tak zřejmou souvislost mezi těmito pasážemi. U zaslíbení daných Izákovi a Jákobovi Bůh rovněž opakuje zaslíbení země, kterou plánuje dát jejich potomkům.

Cassuto se více věnuje podobnostem v životech Abrahama, Izáka a Jákoba:

„Každý z těchto tří patriarchů se oddělil, jak Bůh již předem rozhodl, od svých příbuzných, kteří nastoupili na odlišnou stezku (Abraham nejdříve opustil dům svého otce a pak Lota, syna svého bratra; podobně se oddělil Izák od Izmaele a Jákob od Ezaua); každý z nich dostal jako odměnu za oddanost službě Bohu zaslíbení Božího požehnání v množství potomků a vlastnictví zaslíbené země; každý z nich si vzal manželku (či manželky) z okruhu svých mezopotámských příbuzných; každý čekal dlouhou dobu na děti¹¹³ ze své manželky (případně manželky, kterou nejvíce milovali), a až po vleklém čekání přišel potomek daný

¹⁰⁹ Cassuto, str. 297

¹¹⁰ Brueggemann str. 44, Ebook

¹¹¹ Cassuto, str. 297

¹¹² Cassuto, str. 312

¹¹³ Cassuto, str. 343

*z Boží milosti; každý z nich byl nucen opustit zaslíbenou zemi kvůli hladomoru; každý se ocitl v nebezpečí v cizí zemi a byl zachráněn díky Boží pomoci; každý se stal předmětem dalších zkoušek, mezi které patřilo ohrožení milovaného syna nebo dlouhé odloučení od něj; každý z nich učinil smlouvu se svými sousedy, kteří žili v zemi s nimi; každý získal pozemek v zaslíbené zemi.*¹¹⁴

Souvislost mezi těmito třemi postavami je tedy jasně naznačena. Samotný fakt, že jsou všechna zaslíbení tolikrát zopakována a řečena nejen Abrahamovi, ale i jeho potomkům, ukazuje na záměr ujistit čtenáře o budoucím osudu Izraele jakožto velkého národa s vlastní zemí. I toto tedy potvrzuje předpoklad mé práce, totiž že Abrahamův příběh proleptické prvky v oblasti zaslíbené země.

¹¹⁴ Cassuto, str. 344

4. Závěr

Dostali jsme se nakonec až k samému závěru mé práce. Myslím si, že jsem naplnila hlavní cíl, které jsem si stanovila, tedy najít pasáže v Abrahamově příběhu, které se týkají exodu, smlouvy a zaslíbené země. Tyto pasáže jsem pak měla propojit s jinými pasážemi v Pentateuchu, abych dokázala, že spolu souvisí. Musím však říct, že těchto pasáží a podobností bylo opravdu mnoho, takže jsem musela vybrat jen ty, které mě zaujaly nejvíce nebo jsem je považovala za nejdůležitější pro moji práci.

V první části jsem vysvětlila, že nás až tak nezajímají historická fakta, ale spíše struktura příběhu, která je chiastická. Používání Božího jména JHWH jsem vysvětlila tak, že autor tohoto příběhu již znal jahvistické náboženství a chtěl, aby tento příběh mohl plnit funkci zástupného příběhu pro celý Izrael; proto do příběhu zakomponoval toto jméno. Z této kapitoly jsem se pak přesunula do části zabývající se exodem.

Tam jsem se zaměřila hlavně na dvě situace v Abrahamově životě, které nápadně připomínají exodus – jeho vyjití z Kaldejského Uru a pak z Egypta. Abych zdůraznila souvislosti v Abrahamově příběhu a událostmi zaznamenanými v knihách Exodus a Jozue, upozornila jsem na opakování výrazu „lek-leka“. Pro někoho možná překvapivou mohla být podkapitola o otrokyni Hagar, jejíž příběh v mnoha ohledech připomíná exodus, akorát obráceně.

Ve třetí části jsem psala o abrahamovské smlouvě, která fungovala jako základ pro smlouvu na Sinaji, jak jsem v práci vysvětlila. To potvrzuje i srovnání Abrahamova náboženství s tím, které později provozoval Mojžíš. Záměrem autora bylo pravděpodobně poskytnout izraelskému národu jakýsi model, který ukazoval, jak se dají naplnit požadavky zákona prostě tím, že člověk věří Bohu a poslouchá ho.

Závěrečná část je věnována zaslíbené zemi, kterou Abraham sice plně neobdržel, ale ke konci života z ní získal alespoň malou část. Také navštívil místa, která v pozdější historii Izraele hrála velkou roli. Jednalo se o Šekem a Bét-el a v podkapitole Cesta přes Negeb se tomuto paralelismu věnuji. Zaslíbená země významně souvisí se zaslíbením potomstva, což jsem v práci několikrát zdůraznila, a také popsala související pasáže.

Myslím si, že má práce může být přínosná pro každého, kdo ji bude číst. Mě samotnou inspirovala a donutila k hlubšímu zkoumání Písma, obzvláště tedy Starého zákona, a pomohla mi odhalit souvislosti, které jsem předtím neviděla. Příběh o Abrahamovi je jedním ze základních kamenů celé Bible, protože z Abrahama povstal izraelský národ, kterému je věnován téměř celý Starý zákon, a z tohoto národa pak povstal Ježíš, kterému je věnován celý

Nový zákon. Doufám tedy, že tato práce čtenáře povzbudí ke studiu Písma a zamyšlení se nad jeho textem.

5. Bibliografie

Tištěné monografie

- ARNOLD, Bill T. *Encountering the Book of Genesis*. Michigan: Baker Books House Company, 1998. ISBN 0801026385.
- BARMASH, Pamela. *Exodus in the Jewish Experience: Echoes and Reverberations*. Lexington Books, 2015. ISBN 9781498502924.
- BRUCKNER, James K. *Implied Law in the Abraham Narrative: A Literary and Theological Analysis*. 2. vydání. New York: Sheffield Academic Press, 2001. ISBN 1841272418.
- BUBAN, Michael. *Exodus in Biblical Prolepsy, Etiology and Eschatology*. Kolín, 2016.
- DUBOVSKÝ, Peter et al. *Komentáře k Starému zákonu: Genesis*. Trnava: Dobrá kniha, 2008. ISBN 9788071416265.
- ENNS, Peter. *Exodus: The NIV Application Commentary*. Michigan: Zondervan, 2000. ISBN 03010206073.
- HASEL, Gerhard F. *Old Testament Theology (Grand Rapids, Mich: W.B. Eerdmans, 1991): Basic Issues in the Current Debate*. 4. vydání. Michigan: W. B. Eerdmans, 1991. ISBN 9780802805379.
- HOUTMAN, C. *Historical Commentary on the Old Testament: Exodus*. Kampen: KOK Publishing House, 1993. ISBN 9024262135.
- HUDDLESTON, Jonathan. *Eschatology in Genesis*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012. ISBN 9783161519833
- KLINE, Meredith G. *Kingdom Prologue: Genesis Foundations for a Covenantal Worldview*. Overland Park: Two Age Press, 2000. ISBN 9780970641809.
- LEVENSON, Jon Douglas. *Creation and the Persistence of Evil: The Jewish Drama of Divine Omnipotence*. 2. vydání. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994. ISBN 9780691029504.
- MOBERLY, R. W. L. *The Old Testament of the Old Testament: Patriarchal Narratives and Mosaic Yahwism: Literary-Feminist Readings of Biblical Narratives*. Minneapolis: Augsburg Fortress Pub, 1992. ISBN 0800615611.
- MOBERLY, R. W. L. *The Theology of the Book of Genesis*. 2. vydání. Leiden: Cambridge University Press, 2009. ISBN 9780521866316.

- ROUTLEDGE, Robin. *Old Testament Theology: A Thematic Approach*. Illinois: IVP Academic, 2008. ISBN 9780830839926.
- SAILHAMER, John H. *The Pentateuch as Narrative: A Biblical-Theological Commentary*. Michigan: Zondervan Publishing House, 1992. ISBN 0310574218.
- TIŇO, J. et al. *Komentáře k Starému zákonu: Exodus*. Trnava: Dobrá kniha, 2013. ISBN 9788071417668.
- TRIBLE, Phyllis. *Texts of Terror: Literary-Feminist Readings of Biblical Narratives*. Philadelphia: Fortress Press, 1984. ISBN 0-8006-1537-9.

Tištěné články

- FISCH, Harold. Ruth and the Structure of Covenant History. *Vetus Testamentum* XXXII. 1982, **1982**(4), 13.

Elektronické monografie

- BRELO, Sam. *God Dwelling with His Children in Paradise: A Biblical Theology of the Holy Land*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2012. ISBN 9781478308508.
- BRUEGGEMANN, Walter. *The Land: Place as Gift, Promise and Challenge in Biblical Faith*. 2 vydání. Minneapolis: Fortress Press, 2002. ISBN 0800634624.
- CASSUTO, Umberto. *Commentary on the Book of Genesis Part Two: From Noah to Abraham*. Illinois: Varda Books, 2005. ISBN 1590457994.

Elektronické články

- FRETHEIM, Terrence. Reclamation of Creation: Redemption and Law in Exodus. *Interpretation: A Journal of Bible and Theology* [online]. 1991, **1991**(4), 12 [cit. 2017-04-22]. DOI: <https://doi.org/10.1177/002096430004500403>.

Internetové pomůcky

- *Biblenet* [online]. Praha: Česká biblická společnost [cit. 2017-04-24]. Dostupné z: <http://biblenet.cz/>
- *Bible Hub: Online Bible Study suit* [online]. Bible Hub, 2014 [cit. 2017-04-24]. Dostupné z: <http://biblehub.com/ub.com>